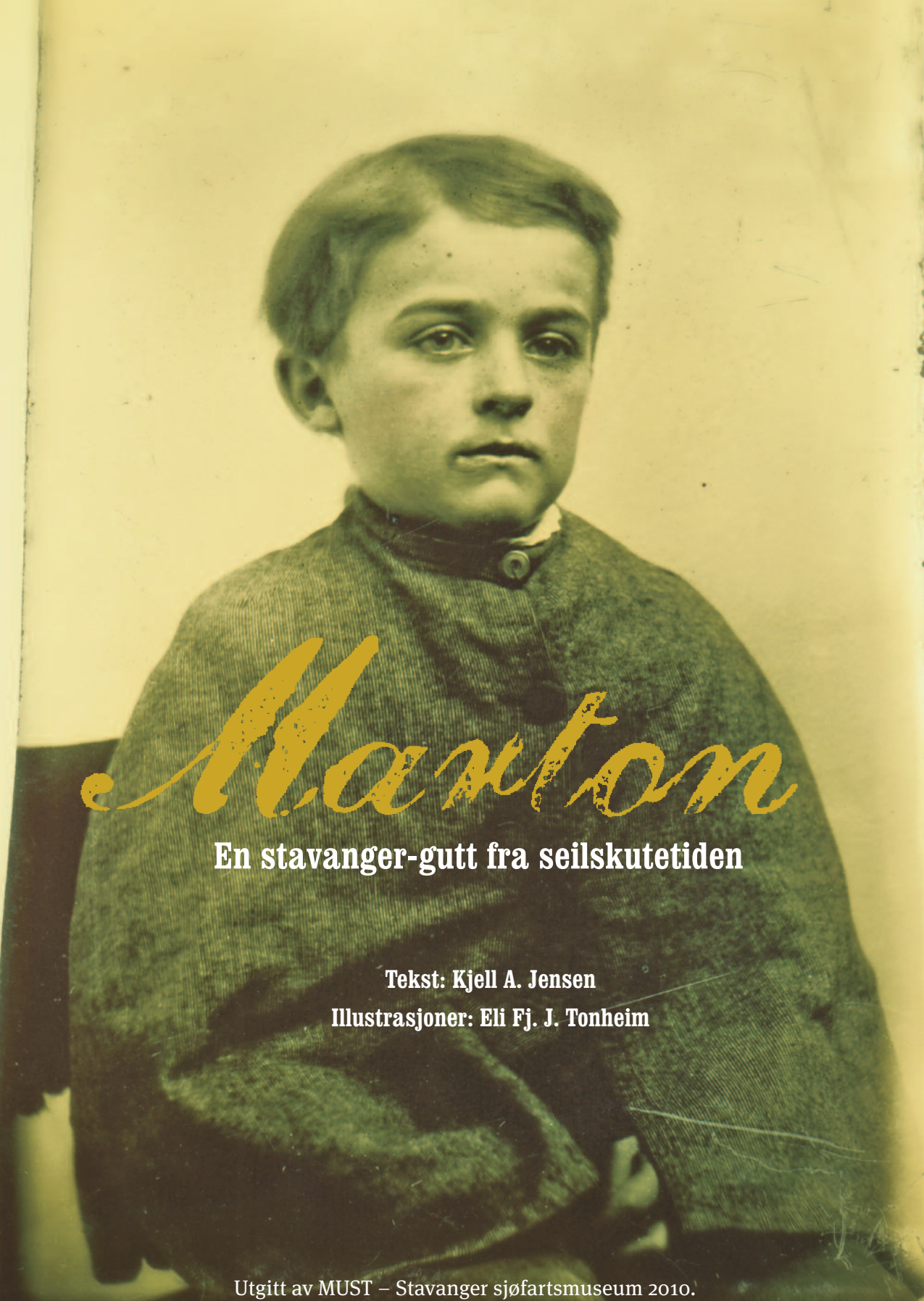

Maaton

En stavanger-gutt fra seilskutetiden

Tekst: Kjell A. Jensen

Illustrasjoner: Eli Fj. J. Tonheim

Utgitt av MUST – Stavanger sjøfartsmuseum 2010.

Manton

En stavanger-gutt fra seilskutetiden

Tekst:
Kjell A. Jensen

Illustrasjoner:
Eli Fj. J. Tonheim

ISBN 978-82-90054-75-0

Utgiver: Museum Stavanger 2010

5. opplag

Ved eventuell omarbeidelse av dette undervisningsheftet,
må det innhentes tillatelse fra både forfatter og
Museum Stavanger. Ellers kan heftet brukes fritt.

FORORD

Stavangerbarn har i snart 40 år blitt fortrolige med Marton, gutten fra seilskutetiden. Mange stavanger-skoler har lagt inn undervisningsopplegget om Marton i sine undervisningsplaner for 4. eller 5. trinn, Marton har altså overlevd tre lærerplaner og er stadig aktuell.

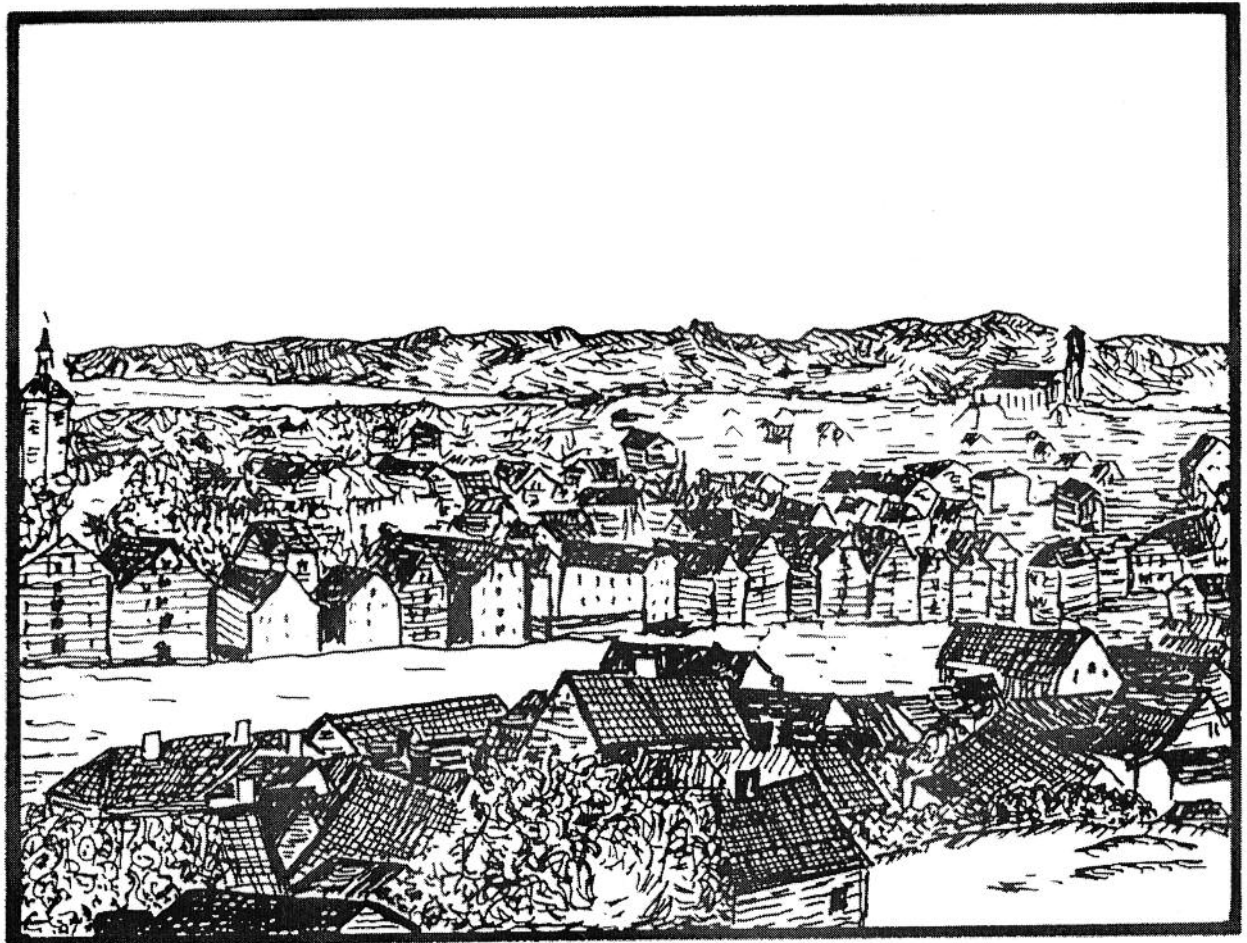
Forfatter Kjell A. Jensen utgav Martonheftet gjennom Pedagogisk Senter i 1974. I 1997 ble heftet revidert, og i 2010 var det igjen tid for en oppfriskning.

Når det nå er behov for å trykke opp et 5. opplag, håper vi at *Marton – en stavanger-gutt fra seilskutetiden* fortsatt kan være til hjelp når skolene tar for seg lokalhistorie i undervisningen.

Denne gangen har vi frisket opp lay-out, men latt innholdet stå. I stedet har vi lagt vekt på å legge en rekke lærerressurser på nett. Kart, inspirerende stavangerfoto og lydfiler vil ligge lett tilgjengelig for både lærere og elever på våre nettsider.

INNHold

1. BYEN DER MARTON VOKSTE OPP	7
Bebyggelsen	7
Ongane i gadå	10
Skolegang	14
Hjemme hos Marton og di	16
Hvordan folk gikk kledd	18
Julefeiring	19
Breiavatnet	22
Brann	24
Alexander Kielland	26
Håndverkerne	27
Politi	30
Stalten	31
Domkirken	32
2. SILDÅ	34
Sildeeventyret	34
Sildefiske	35
Sildesjau	37
Gammel Stavanger-vise	39
3. HAVNEN	41
Marton elsket havnen	41
Stabelavløpning	42
4. SEILSKUTER	44
Skiipsbyggerier	44
Skipstyper	45
Reperbaner	46
Den store landsregattaen	47
Norsk sjømannssang	48
Hjuldamperen Ryfylke	49
Mange dro til Amerika	50
5. SJØMANN	52
Drømmen	52
Klargjøring	53
Marton drar til sjøs	54
Livet ombord	55
6. KRAMBODEN	58
7. HOS SKIPSREDEREN	60
8. HOS KJØPMANNEN	62
Mor får ny hatt	62
Eg e' fydde på Stra'en, eg	64
9. SEILMAKEREN	66
10. CHR. BJELLAND	68
11. Ordforklaringer	72
12. Skuespill	75
13. Tillegg	86
Viktige hendinger i byens historie	86

1. BYEN DER MARTON VOKSTE OPP

BEBYGGELSEN

Marton bodde i Stavanger for mer enn 100 år siden. Den gang var byen ganske liten og hadde om lag 20.000 innbyggere.

De fleste husene den gang lå langs sjøkanten. Sjøhusene lå tett i tett med gavlveggene ut mot sjøen slik at båtene kunne legge helt inntil for å laste og losse. Nesten alle hadde et vindehus som stakk litt fram fra mønet. Der stod det store *vindehjulet*. «Vinnå» var sjøhusets vareheis.

Det var ingen sammenhengende kaier foran sjøhusene, men mange smale brygger stakk fram mellom bygningene. Bryggene hadde gjerne navn som: Knudabryggå, Tollbodbryggå, Butlersbryggå, Torvebryggå osv.

Også i Østre havn var der mange brygger. Her foregikk en livlig handel fra jekter som kom fra Ryfylke og Hardanger. Folk kjøpte steinheller, smør, gammelost, kålrabi, frukt, eplemost, Hardanger-øl, ved og mye annet.

Bondegutter fra Ryfylke solgte ved på dørene til byfolket. Per Stokka f.eks. bar ved på ryggen hjem til folk som hadde kjøpt ved fra ei av jektene som lå i Østre havn.

Folk kjøpte fisk fra fiskebåtene som lå ved bryggene. Ofte måtte fiskerne bære fisken helt hjem til byfolkene.

Ja, enkelte rikfolk hadde egne fiskekummer i sjøhusene sine slik at de kunne «fiske» selv når de hadde lyst på en fiskemiddag.

Fiskehandel ved brygga.

På baksiden av sjøhusene, inn mot gatene, hadde folk leiligheter. Her var det også butikker, kontorer og verksteder.

Når vi nærmet oss byen, var det to bygninger vi kunne se på lang avstand: Valbergtårnet og Domkirken. Disse var bygget av stein mens husene ellers i byen var bygget av tre.

Husene lå tett i tett slik vi kan se dem i Gamle Stavanger i dag. Noen steder var der smale *smau* mellom husene. Andre steder var det gater som ofte var så trange at to hester med kjerre ikke kunne passere hverandre.

Mange folk flyttet til byen fra landet fordi det var vanskelig å få arbeid til alle på bygdene. Folketallet i Stavanger økte jevnt ettersom sildefisket tok seg opp. Sildesalting og sildehandel skapte arbeidsplasser.

Folk på bygdene produserte det meste av det de trengte selv på gårdene. Når de kom til byen, måtte de kjøpe det meste av det de hadde bruk for. Tallet på forretninger og arbeidsplasser økte etterhvert som flere og flere flyttet til byen. Tallet på håndverkere økte i takt med folketallet. Håndverkerne laget utstyr til fiskeriene og byens mange skip, men de laget også ting av forskjellig slag som folk hadde bruk for i hjemmene.

Omkring 1880 ble det vonde tider for folk i Stavanger. Det rike sildefisket hadde tatt slutt. Det gikk tilbake med skipsfarten og handelen, og folk fikk dårlig råd.

Samtidig gikk det mot slutten med bygging av treskip, og det ble lite arbeid for skipshåndverkerne. Mange ble arbeidsledige.

Folk som tidligere hadde hatt det godt i Stavanger, fikk merke fattigdommen. Mange måtte få penger fra byens fattigkasse til å kjøpe mat og klær for.

På denne tiden var det stor forskjell på fattige og rike. Noen rike merket lite til fattigdommen og slapp å hente penger på *fattigkassen*. Men mange rike gikk *konkurs* og mistet hele sin rikdom.

Heldigvis gikk det mot bedre tider igjen for folk i Stavanger.

I denne byen vokste Marton opp.

Bygningene i Nedre Strandgate 17 og 19 der Stavanger Sjøfartsmuseum nå holder til, eksisterte den gang Marton levde. Men sjøhusene lå den gang helt ned til sjøen uten noen kai foran. Den gang var Nedre Strandgate et av byens livligste forretningsstrøk.

Oppgaver:

1. Tegn en rekke sjøhus med båter som ligger inntil sjøhusene.
2. Hva kjøpte folk i Stavanger av folk som kom fra Ryfylke og Hardanger?
3. Tegn Domkirken og Valbergtårnet.
4. Hvorfor ble så mange arbeidsledige i Stavanger omkring 1880?

Badedammen

ONGANE I GADÅ

Så lenge det var lyst ute, manglet Marton aldri noe å ta seg til.

Om sommeren var ikke veien lang til Badedammen. Marton var god venn med vaktmannen, Ola Badedam. Det var han som hadde lært Marton å svømme. Før Marton var helt trygg, hadde han en griseblære under hver arm for at han ikke skulle synke. Blærene hadde han fått av slakter Idsøe i Verkgata som han var god venn med. De flinkeste ungene i gata stupte fra «dukkesteinen» som lå midt ute i Badedammen.

Om våren, før vannet var varmt nok til å bade i, samlet ungene seg i Badedammen og lekte med små båter som de hadde laget selv.

Ved Badedammen var det mange små brygger.

I nærheten av Badedammen var det mange små brygger. Her kunne ungene i gata oppholde seg i timevis hver dag. Noen ganger lå de på magen og bare stirret i sjøen på fisker, skjell og tare. Andre ganger fisket de. Til snøret festet de en bøyd knappenål og litt agn av knust kobbunge. De fikk gjerne både stinter, marulker og rødnebbber på kroken. Men gjevst var blåskårene for de var størst.

Hvis de lurte seg til å kaste snørene ut fra en av de større bryggene, hendte det at de fikk masse småsei på kroken. Mor ble alltid glad når Marton kom hjem med fisk selv om hun ikke likte at han fisket fra de store bryggene der det var dypt vann.

Det hendte av og til at ungene fikk låne en robåt og rodde litt ut fra land. Noen ganger forsøkte de å seile med et tøyestykke eller ved å sette årene rett opp til værs. Men noen fart på båten ble det jo aldri av slik seiling.

Marton gledet seg alltid til de tre siste dagene i oktober for da var det høstmarken på Nytorget i Stavanger. Da hadde alle fri skolen.

Ungene i gata måtte alltid ta seg en tur til marken for å se på alt det rare som var til salgs i seilduksbodene som var satt opp. Hit kom folk fra bygdene og solgte ansjos og tørrfisk, poteter og grønnsaker, smør og ost, salt kjøtt og mye annet.

På Nytorget var det også livlig handel med levende dyr som hester, kuer, sauer, kalver og føll.

Nesten hver høst fikk Marton lov å kjøpe seg en ny springball. Den var laget av tøy med sagespon inni. Ballen var festet til en lang gummistrikk. Til nød kunne Marton lage slik ball selv, men det var gjevere med en som var kjøpt.

På marken var det også tivoli med karusell og skytebane, framvisning av ville dyr og sterke menn som kunne løfte tunge tønner over hodet.

Marton kunne stå lenge å lytte når Pisani spilte på lirekassen sin. Og han lo ofte av de rare apekattene som tigget penger av folk.

Om vinteren ble det gjerne fort mørkt i gatene, for det var lite med gatelys. Da gikk ungene tidlig inn fra gatene. Men det ble liv og røre når snøen la seg. Da bygde ungene snøhytter, snøfestninger og snølykter.

Noen unger hadde lange kjelker som de kalte for *sleder* mens Marton hadde en liten kjelke som alle kalte for «*ei rotta*». På sledene var det gjerne plass til fem unger. De styrte sledene med lange stenger (*klesstøtter*) som de slepte etter seg.

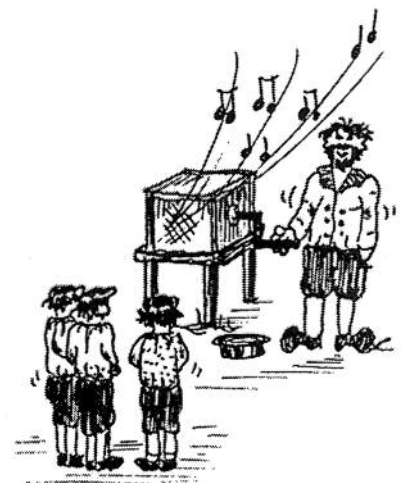
Noen ganger rant ungene helt fra Storhaug og ned til Badedammen. Det var uhyggelig så stor fart de kunne få.

Seilduksboder under høstmarken.

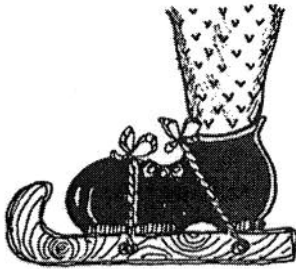
Springball

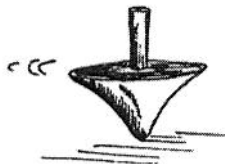
Pisani spiller på lirekassen.

Ungene aker på slede.

Snøskeise

Sylletope

Singlebånd

Flere i gata hadde snøskeiser av tre. Ingen hadde ski. Men mange laget miniskis av tønnebrett. Det ble mye moro av det.

Når våren kom og det ble varmere i været, kom «mablistiå». Da spilte ungene i gata med klinkekuler (mabliskuler) med «iddisar» (hermetikketiketter) som premier.

Noen lekte med «sylletopper» (snurrebasser) som de fikk til å spinne ved hjelp av et «sveibetre» (en skollisse festet til en pinne).

Marton hadde det fineste *singlebåndet* i gata. Det hadde han fått av bestefaren som var bøkkermester og laget tretønner. Mange av ungene i gata tigget Marton om å få «låne singlebåndet ein gong rundt nullen» (rundt kvartalet). Men det var ikke alltid at Marton ville låne singlebåndet bort.

Enkelte unger hadde stylvter med flere trinn. Det var bare de største som greide å holde balansen på øverste trinn. Det hendte at de fikk seg noen kraftige slag på munnen når de mistet balansen. Da løsnet det gjerne en og annen tann.

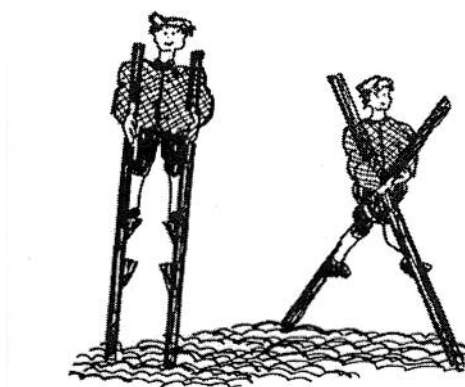
Fotballer var ikke å få kjøpt den gang. Men noen unger sydde seg små lærballer av skinn som de fikk av skomakeren. Ballene stoppet de gjerne med gamle tøyfiller. Men det var ikke alltid at ballene ble helt runde.

Marton og ungene i gata kunne leke nesten over alt. Veien til åpne marker var ikke lang siden det ikke var så mange hus i byen den gang.

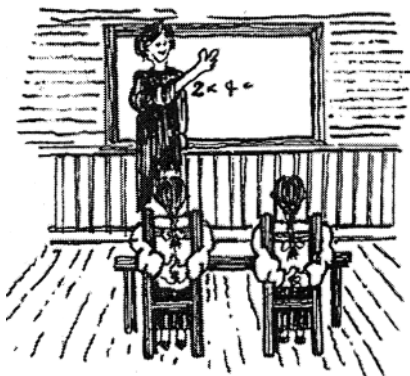
Kanskje der du bor nå var langt på landet den gang?

Oppgaver:

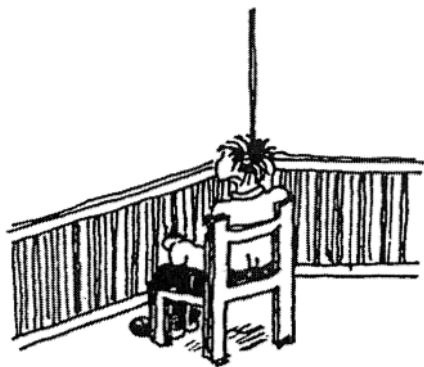
1. Tegn Marton når han svømmer i Badedammen.
2. Tegn unger som ligger på bryggekannten og fisker.
3. Hva salgs fisk fikk Marton og vennene hans på kroken?
4. Tegn noen unger i en robåt som seiler med en åre til seil.
5. Skriv en liten fortelling med overskrift: Marton på marken.
6. Tegn noen unger som aker på en slede.
7. Forklar disse ordene: Mablis, iddis, sylletopp, singlebånd.
8. Få noen til å fortelle om hvordan det så ut der du bor på den tid Marton levde.

Gå på stylter.

Klasserommet var mørkt og trist.

Skammekroken

SKOLEGANG

Marton likte ikke så godt å gå på skolen. Han gledet seg ofte til at han skulle slutte for da ville han dra til sjøs.

Frøken påsto mange ganger at Marton var lat fordi han ikke kunne leksene ordentlig. Men Marton strevde det han kunne. Det var ikke alltid like lett å lære leksene utenat.

Frøken krevde at elevene skulle gjenfortelle ordrett det som stod i boka. Vanskeligst syntes Marton det var å pugge salmevers.

Når Marton sa noe galt, hendte det ofte at klassen lo av han. Noen ganger kunne Marton leksa da han gikk hjemmefra, men så hadde han glemt det meste da han kom på skolen. Marton kunne ikke forstå hvorfor det var slik. De andre lo når Marton sa at «eg kunne lekså då eg gjekk hemmafra.» Det var visst ingen som trodde på han.

Dersom Marton eller noen av de andre i klassen skrev stygt, hendte det at læreren slo dem over fingrene med en linjal, og hvis noen var urolige i timene, så måtte de ofte sitte i skammekroken.

Hvis noen skulket skolen, gikk *pedellen* (vaktmesteren) hjem og hentet dem. Da hendte det at skulkerne fikk ris på overlærerens (rektors) kontor som straff.

Klasserommet til Marton og di var mørkt og trist. Det var bare vinduer, uten gardiner. Bakerst i rommet stod en diger ovn. Det hendte at de som satt nærmest ovnen ville forgå av varme, mens de som satt ved vinduene frøs.

Når det ble mørkt, tente pedellen parafinlampene.

I stedet for skrivebøker hadde barna hver sine små tavler. De skrev på tavlene med *griffel*. Alle hadde en liten klut som de tørket av tavlene med.

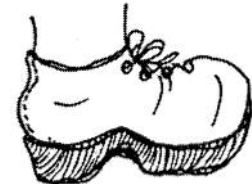
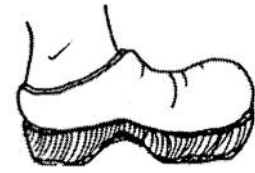
Marton hadde tre fag på skolen: Kristendoms-kunnskap, norsk og regning.

Fattige barn fikk trebunnsko på skolen. Marton visste om flere i hans klasse som hadde fått slike sko.

Pedellen ringte med en skipsklokke når timene skulle begynne og når de var slutt.

Mye av tida på skolen gikk med til å sitte stille og høre på når læreren fortalte eller at elevene ble hørt i lekse. Noen ganger kunne det være fryktelig kjedelig å sitte slik å høre på. Men ingen torde sitte urolig for da kunne de bli satt i skammekroken.

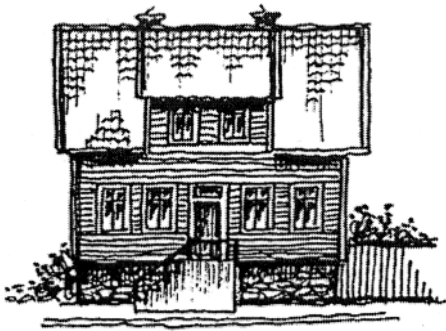
Når elevene ikke arbeidet, måtte de sitte med hendene bak på ryggen. Ofte måtte elevene konkurrere med hverandre om hvem som kunne sitte finest. De som var flinkest, fikk gjerne gå hjem før de andre.

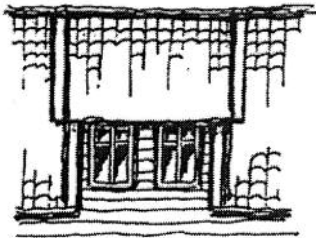
Trebunnsko

Oppgaver:

1. Fortell om hvordan det var da Marton gikk på skolen.
Fortell hvordan det er i dag. Sett til overskrift:
FØR og NÅ.
2. Tegn klasserommet til Marton.
3. Få noen voksne til å fortelle hvordan de hadde det da de gikk på skolen.
4. Du kan forsøke å lære noe utenat, og så kan læreren «høre» deg i «leksen.»
5. Hvis du ønsker å få vite mer om hvordan Marton hadde det på skolen, kan du besøke Vestlandske skolemuseum.

Marton bodde i et koselig brunt hus.

Arken

Sladrespeil

Luktekrukke

HJEMME HOS MARTON OG DI

Marton bodde i et koselig lite brunt hus som lå på en steinmur. Utenfor huset var det en steintrapp som stod langt ut i gata.

I første etasje hadde de stue, soverom og kjøkken og kammers. Ovenpå var det to soverom med skråtak og en liten ark.

Arken leide Marton og di ut til en sjømann. Søstrene til Marton lå på det ene soverommet og Marton lå på det andre, alene. Han lå i en stor uttrekksseng med halmadrass i.

I stuen var der to vinduer som vendte ut mot Badedammen. Utenfor det ene vinduet hadde far til Marton satt opp et *sladrespeil*. Bestemor til Marton elsket å titte i sladrespeilet, for da kunne hun se hva som foregikk langt borte i gata.

På golvet hadde de *filleryer*. Midt på golvet stod et stort *klaffebord* med *pinnestoler* rundt. Ved den ene veggen, over sofaen, hang et maleri av ei skute som holdt på å forlise. Dette hadde faren fått av en sjømann som ikke greide å betale leie for arken.

Marton og di hadde ikke bestestue slik mange skippere og rikfolk hadde. Marton visste at Ola Bas på Verket hadde bestestue, så han måtte være rik, tenkte Marton. På høytidsdager luktet det alltid godt i stuen. Da tok nemlig mor av lokket på den blå krukken med syltede roser.

På kjøkkenet hadde de en stor vedkomfyr. Over komfyren var det en stor hette som ble kalt *mantel*. På *mantelhylla* hadde mor til Marton mange krydderglass, kaffekvern og en boks med kaffebønner. Ofte brant mora kaffen selv. Hun syntes den ble best slik. Og så var den rå kaffen billigere enn den brente.

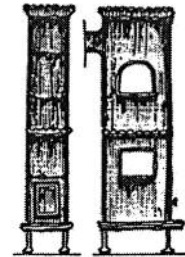
Ved siden av kjøkkenet var spiskammeret der de oppbevarte matvarene. Kjøleskap hadde de ikke på den tiden.

Om kveldene, før parafinlampa ble tent over bordet i stuen, hadde de skumringstime. Da satt gjerne familien samlet og småpratet fordi det var for mørkt til å arbeide og for lyst til å tenne lampa. Ofte fortalte bestemor fra gården i Ryfylke der hun vokste opp som liten.

Parafinlampe

Om vinteren fyrte de i den store etasjeovnen i stuen. Her brant de både *torv*, ved og kol. Oppover i «etasjene» hang det all slags klær til tørk.

Etsjeovn.

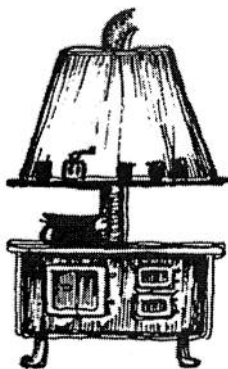
Fyrstikkene sparte de på. Når far skulle tenne pipen eller lampene, så brukte han en *fidibus*. Det var et brettet papir som han tente i komfyren på kjøkkenet. Fyrstikkene var forresten farlige fordi de kunne tennes på alle slags underlag. De hadde ikke sikkerhetsstikker eller lightere slik som vi bruker i dag.

Fidibus

Oppgaver:

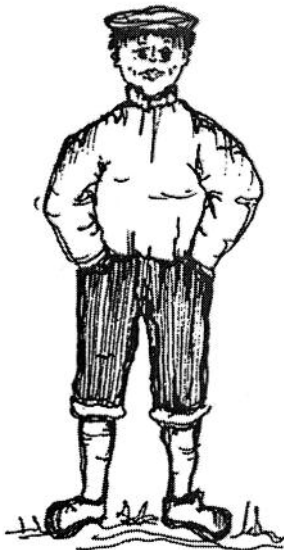
1. Tegn huset der Marton bodde.
2. Forklar disse ordene: Sladrespeil, klaffebord, mantel, spiskammer, skumringstime, fidibus, etasjeovn, halmmadrass.

Vedkomfyr med mantel over.

Skjørt med kø under.

Marton

HVORDAN FOLK GIKK KLEDD

Folk flest var ikke så opptatt av klesmoter før som mange er i dag. Far til Marton hadde to svarte skyggeluer, en til hverdags og en til bruk ved finere anledninger. Byens rike menn og håndverkere gikk ofte med flosshatt om søndagene og ved høytidelige anledninger. Undertøyet var hjemmestrikket. Marton likte best å gå med gammelt, utvasket undertøy fordi dette var mykere og klødde mindre.

Når mor til Marton var oppstaset, hadde hun tre underskjørt på seg. For å få skjørtene til å stå rett ut bak, brukte hun *kø*. Dette var en slags pute som lignet på en rumpeveske som hun hadde under skjørtene. Søstrene til Marton brukte *snørekorsetter* når de skulle være fine. Da stramte de seg slik inn at de nesten ikke kunne puste. Av og til måtte Marton hjelpe til med å snøre jentene inn. De kunne ikke greie det alene.

Marton syntes dette var tåpelig.

Blant jentene var det moderne med langt hår på den tiden. Begge søstrene hadde kjøpt seg løsfletter laget av menneskehår. Flettene brukte de ved festlige anledninger.

Marton gikk med skolelue med svart skygge. Han hadde høyhalset, blå genser, knebukser, strikkestrømper med sokkeband rundt lårene, tregångar (trebunnsko) og trøye av *vadmél*.

Når han skulle være riktig pen, brukte han skottelue med brede silkebånd, tynne lærsko og hvite kjøpestrømper. Men det var ikke ofte at Marton fikk bruke de fineste klærne sine, og det var han glad for. Han syntes de var litt for barnslige for en så stor gutt som han.

Oppgaver:

1. Hvordan gikk Marton kledd til hverdags?

Skriv slik: Til hverdags hadde Marton på seg:

2. Tegn mor, far og Marton når de har på seg de beste klærne sine.

3. Skriv navn på klær som ikke brukes så ofte i vår tid.

Overskrift: Klær som de brukte før i tiden.

JULEFEIRING

Når det nærmet seg jul, hadde folk det ikke så travelt som mange har i vår tid. Mange voksne gikk arbeidsledige og bare ventet på at sildefisket skulle begynne utpå nyåret. De som var uten arbeid, hadde lite penger å kjøpe for til jul.

Men mølleren i Steinkargata var ikke arbeidsledig. Han og møllersvennene hans arbeidet på spreng med å få mel og malt ferdig til jul. Melet trengte folk til julebaksten og maltet skulle de ha til juleølet.

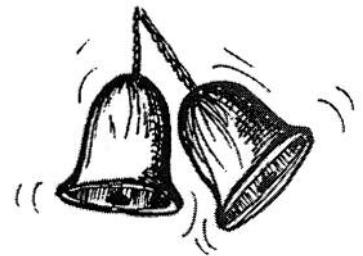
Like før jul, på St. Thomædagen, ringte Domkirkens klokker. Da visste folk i byen at det skulle være utdeling av penger til de fattige. Marton visste om mange fattige i gata hans som håpet på å få små pengegaver til litt ekstra i julen. Både voksne og barn trengte mat og klær.

Mor til Marton støpte alltid mange stearinlys til jul.

Hun støpte lys til ungene, til *lysekronene* og lys til å ha i lyktene når de gikk ute i mørket.

«Lys gjør godt for sjelå,» brukte mora å si.

Marton og di gikk i Petrikirken på julaften. Etter gudstjenesten samlet familien seg hjemme hos Marton og di. Da spiste de fersk torsk med flatbrød og torskelever. Far til Marton satte aller mest pris på den gode torskeleveren. Marton gledet seg mest til desserten som var risengrøt. I flere år på rad hadde han funnet mandelen

Domkirkens klokker
kimte på St. Thomædagen.

i grøten. Premien til den som fant mandelen, var en stor kakemann.

Første juledag var det vanlig at familien til Marton hadde oksesteik med sviskesuppe til dessert. Folk ga ikke gaver til hverandre den gang. Og juletre var ukjent for de fleste.

Marton gledet seg mest til selskapene hos onkler og tanter. I juleselskapene fikk han alltid noe godt å spise. Det kunne være fattigmannsbakkels, peppernøtter, kandissukker, nøtter og epler fra Hardanger. Det var bestandig hyggelig når de voksne holdt juleleker sammen med barna.

Mange barn i byen savnet nok en far, en bror eller onkel som var til sjøs i julen. Kanskje hadde de ikke hørt fra dem på lenge. Det var ikke vanlig med julekort, brev eller telegrammer da Marton var gutt. Det var dessuten dyrt å sende brev.

Det var stor stas en gang det kom brev fra onkel til Marton en dag før julaften. Mora gjemte brevet. I juleselskapet hos tante og onkel ble brevet lest høyt for hele familien. Det syntes de voksne var en «høytidsstund» som de sa.

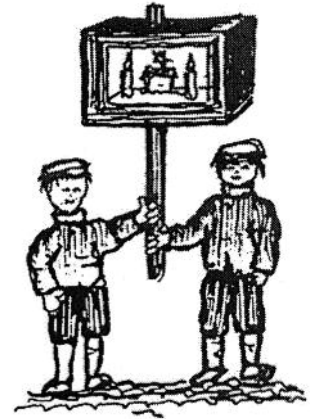
Det var ikke vanlig med juletre i alle hjem da Marton var gutt. Men selv om de ikke hadde juletre, så sang de gjerne julesanger. Det var særlig en julesang Marton satte pris på. Det var: O, jul med din glede. Den sangen hadde nemlig Gustava Kielland skrevet. Hun var prestefrue og bodde en tid på Finnøy, men flyttet senere til Stavanger og bodde da midt på Torget i hattemaker Matt sitt hus.

«Mon guttene med stjernen kommer denne julen,» undret onkel Ole seg. Marton håpet det. Stjernen var en firkantet kasse med en glassvindu i. Inni kassen var

det bilder fra juleevangeliet. Kassen ble lyst opp av to stearinlys.

Guttene bar stjernen på en høy stang slik at alle kunne se på lang avstand når de nærmet seg. I tillegg til å vise fram stjernen, sang guttene gjerne noen julesanger, flerstemmig. For synge kunne de. De fleste av dem var nemlig korgutter i Domkirken.

Guttene med stjernen var velkomne i de fleste hjem. Som oftest vanket det både noen *skillinger* og noen julekaker til dem som sang.

Guttene med stjernen.

Marton gikk aldri på juletefester. Det var ikke vanlig på hans tid. Men han visste at der var juletefester for større gutter på Duesalen i Ynglingen.

Det hendte at Breiavatnet var islagt i julen. Da hadde ungene det moro. Annen juledag samlet barn og unge seg på isen. Her lekte de. Noen gikk på skøyter og noen dro kjelkene sine helt opp i Kannik og rant i susende fart helt ned til Breiavatnet.

Oppgaver:

1. Fortell om hvordan Marton og di feiret julen. Her er noen nøkkelord som du kan bruke: Kirkegang, mat, presanger, selskaper, «stjernen».

BREIAVANNET

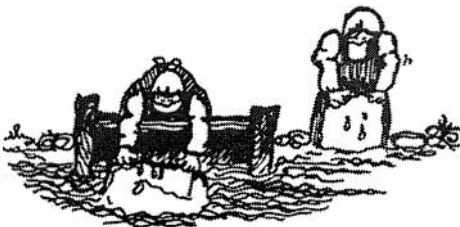
Marton hadde ei tante som bodde i Kongsgata like ved Breiavatnet. Han fikk ofte være med mora å besøke tanten. Marton syntes alltid dette var spennende. Da forsøkte han alltid å få seg en plass nær vinduet slik at han hadde utsikt til Breiavatnet.

Mange voksne hadde nemlig fortalt at de små barna som ble født, var blitt fisket opp av Breiavatnet med en sølvkrok med sukkercavring på. Marton hadde vanskelig for å tro at dette var sant. Men sikker var han ikke. Han hadde nemlig aldri sett at noen barn ble til på den måten. Ikke torde han å nevne dette for mora eller tanten heller fordi han skjønte at de ikke likte å snakke om hvordan barna ble til.

«Bredevannet», som de sa før, var mye større enn det er i dag. Gang på gang er det blitt fylt ut for å gi plass til nye gater og hus.

Den eldste veien inn til byen gikk langs Breiavatnet omtrent der Kongsgata går nå. Der hvor denne veien krysset Skolebekken (ved krysset mellom Kongsgata og Klubbegata) gikk den gamle bygrensen. Her lå *Sisehuset* eller tollstasjonen som en sier nå. Folk som skulle inn til byen måtte passere tollstasjonen og betale toll for eventuelle varer som de hadde med seg.

Mange hadde sin faste vaskeplass ved Breiavatnet. Det var flere *skyllebrygger* langs strandkanten. Men det var ikke hvem som helst som hadde lov å vaske klærne sine her. De fleste bryggene var nemlig private. Det var særlig en brygge ved Kiellandshagen som bare «fine» folk fikk lov å benytte.

Koner ved skyllebrygga.

Det kunne være livlig trafikk på Breiavatnet da Marton levde. Når isen la seg, ble det et samlingspunkt i byen. Her gikk folk på skøyter, her spaserte de, her ble det

danset, og her kunne man få seg en tur i kane rundt vatnet for 10 øre.

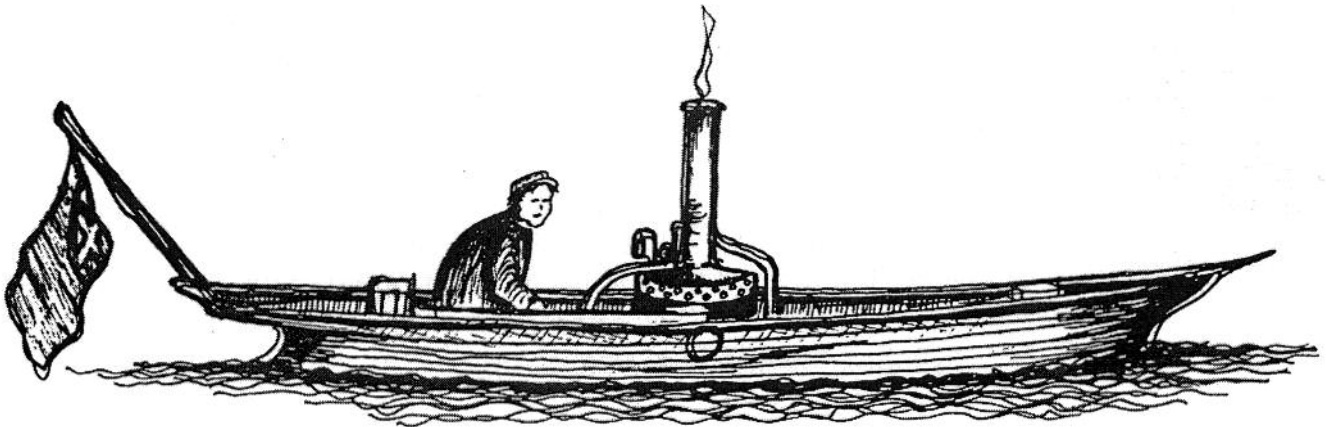
Det ble også fisket en del ål i Breiavatnet.

Når været var fint, kunne man seile eller ro rundt vatnet. Ja, Marton hadde til og med reist med byggmester Christensens dampbåt «Søren Nabben», fra Kiellandshagen til hjørnet av Kongsgata og Jernbaneveien, og da hadde han sett unger som seilte med modellskip på vatnet. Noen ganger seilte de så langt utpå at de måtte løpe rundt hele vatnet for å få tak i skipene igjen.

Mange har kalt Breiavatnet for «byens smilende øye».

Oppgaver:

1. Hvorfor ønsket Marton å sitte ved vinduet når han besøkte tanten i Kongsgaten?
2. Hva var «Søren Nabben?»
3. Fortell om skyllebryggene.

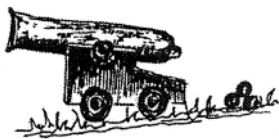

Valbergtårnet

Brannspann

Kanon som varslet brann.

BRANN

Onkel til Marton var med i byens brannkorps. Marton var mektig stolt av onkelen. Men mange av ungene i gata var misunnelige på Marton fordi han hadde en onkel i brannkorpset. Det var nok fordi Marton av og til skrytte av at han hadde god greie på alt som hadde med brann å gjøre fordi onkelen hadde fortalt ham så mye.

Men innerst inne var Marton fryktelig redd når det var brann i byen. Husene lå tett den gangen. Dersom det begynte å brenne i ett hus, kunne brannen lett spre seg til andre hus.

Marton kunne aldri glemme den store brannen på Holmen. Da brant alle hus nord for en linje fra Kjerringholmen, opp Breigata, over Valberget til Vågen. Over 200 hus brant ned og 2000 mennesker ble husløse.

«Me må hjelpa folk så ikkje har någon plass å bo,» sa mor til Marton da en hel familie fikk flytte inn på Marton sitt rom og bo der for en tid.

Den gang brukte folk mye åpen varme både til koking, oppvarming og belysning. Oppe i Valbergtårnet satt det heldigvis folk på brannvakt natt og dag. De speidet over byen for å se om det brant noen steder.

Alle hus i byen måtte ha brannstige, brannspann av seilduk og *brannhake* på en lang stang. Slikt brannutstyr hadde de hjemme hos Marton og di også. De brukte ikke brannslanger da Marton var gutt. I stedet brukte de brannspann som de fylte med vann fra sjøen eller en brønn i nærheten.

Senere fikk byen en flott brannpumpe som ble drevet med damp. Men det tok tid å få fyrst opp dampkjelen slik at pumpen virket. Det var stor stas da byen fikk sin første brannbåt. Den fikk navnet Nøkk.

En natt våknet Marton av noen kraftige smell slik at huset ristet. Smellet kom fra kanonene på Valberget. Samtidig hørte han at klokkene i Domkirken begynte å kime. Da skjønnte han at det var brann i byen. Utenfor huset hørte Marton noen som ropte: «Det brenne. Det brenne.» «Kor henne?» ropte en annen. Marton hørte ikke hvor det brant. Men han fikk klærne på seg i en fart. Han hørte bjellekjerren komme nedover gata. Brannkjerren ble trukket av to hester.

Hestene på brannstasjonen var alltid klar til å rykke ut. Seletøyet hang alltid klar i taket over båsen til hver hest.

Det var om å gjøre å være raskt ute når brannalarmen gikk.

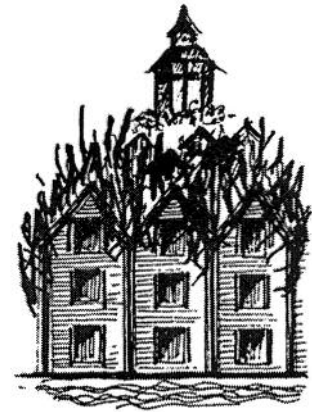
Dikteren Alexander Kielland har skildret en bybrann i romanen *Skipper Worse*:

«Men – når de så kom – de tre forferdelige brannskudd, så rutene klirret over den hele by og mange sprang – da var redselen over all måte.

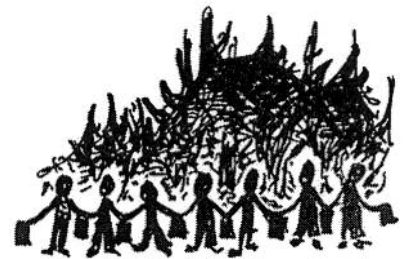
Over de mørke gater skinte det rødt i den tunge regnluft som et luende ildhav, om det så bare var en alminnelig pipebrann, den lange Jørgen Tambur trommet som han var gal med den tykke enden av stikkene, og menn med grovt mål og gutter med stemmer så skarpe som måker fløy gjennom gatene og skrek av all makt: Brann. Brann. Brann.

Ved sprøytehuset samlet seg folk med lykter ropende og bannende: Nøklene, nøklene? – og mens de lette etter nøkleknippet med tre lykter, sprengte noen skippere dørene, og sprøyterne rumlet av sted med den uhyggelige tomme lyd.

Branninspektøren stod ved sprøytene og kommanderte. To rekker av menn og halvvoxne gutter langet vann opp og tomme spann tilbake. Ved sjøen eller ned i en brønn skiftet unge sjømenn om å fylle brannspannene til de var gjennomvåte og døde i armene. Men gjennom ild og røk, høyt over larmen og ropene, lød kimingen fra den store klokken i Domkirken.

Brann på sjøhusene.

Mannfolkene stod på rekke og langet spann fylt med vann.

Oppgaver:

1. Tegn en brann i sjøhusene i Stavanger.
2. Hvordan kunne folk vite at det var brann i byen?
3. Tegn folk som står og langer vannspann til hverandre.
4. Ønsker du å vite mer om brannvern på Martons tid, bør du besøke Stavanger Brannmuseum på brannstasjonen på Lagårdsveien.

Dikteren Alexander Kielland.

ALEXANDER KIELLAND

Marton hadde aldri sett dikteren Alexander Kielland. Men han hadde hørt at de voksne snakket om ham. Når Marton besøkte tanten i Kongsgata, kunne han se huset til Alexander Kielland. Det lå der Kiellands-hagen ligger i dag. Marton misunte Kielland som hadde hage som gikk like ned til Breiavatnet. Eiendommen så så koselig ut med båt og brygge.

Kielland var glad i Breiavatnet. Han lengtet bestandig tilbake dit når han var ute og reiste.

Marton var ikke helt sikker på hva som stod i bøkene som Kielland skrev. Han kjente ingen på hans alder som hadde lest bøkene. Kielland skrev visst ikke for barn. Men onkel og tante i Strandgata hadde en bok som het Skipper Worse. Den hadde Kielland skrevet.

Kielland skrev mange bøker. Han regnes for en av Norges fire store diktere ved siden av Jonas Lie, Bjørnstjerne Bjørnson og Henrik Ibsen.

Ofte skrev Kielland om det som han syntes var galt i samfunnet. Mange likte ikke dette og ble sinte på ham. Stortinget nektet å gi ham dikterlønn av den grunn.

Kielland elsket Jæren. Han dro ofte med hest og vogn til Orre. Å fiske i Orre-elva var det kjekkeste Kielland visste.

Vennene hans har reist en minnestein på Orre der det står: «De som kjente ham, elsket ham. De som ikke elsket ham, kjente ham ikke.»

Alexander Kielland var en staselig mann som tok seg godt ut. Det kan du se hvis du studerer statuen av ham på Torget der han står og ser ut over Vågen.

Oppgaver:

1. Hvor lå huset der Alexander Kielland bodde i Stavanger?
2. Finn navnet på noe av det Alexander Kielland har skrevet. Du kan lete i lesebøker eller leksikon.
3. Tegn Alexander Kielland slik vi ser ham på Torget i Stavanger.
4. Tegn en minnestein. Skriv teksten som vennene skrev til minne om Alexander Kielland.

HÅNDVERKERNE

Det var slitsomt å være håndverker da Marton var gutt. De hadde de ingen maskiner. De arbeidet med hendene og forskjellig verktøy.

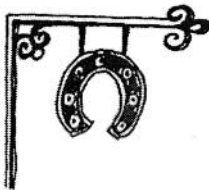
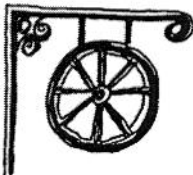
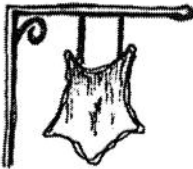
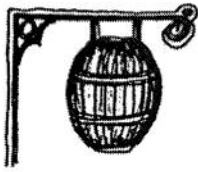
En som drev egen håndverksbedrift, ble kalt mester. Han kunne ha mange mann i arbeid. De som ikke var utlært til mester, ble kalt svenner. De andre var læregutter.

Arbeidstiden var lang. De arbeidet gjerne 14 timer om dagen. Noen tjente ikke mer enn 1 krone pr dag.

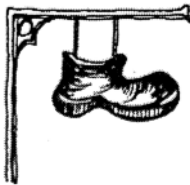
Marton og vennene hans hadde moro av å titte inn i vinduene til håndverkerne for å se hva de drev på med. Utenfor verkstedene var det satt opp skilt som viste hva de laget.

Skredderne satt gjerne på bordet når de arbeidet.

Skilt utenfor
håndverkernes
verksteder.

Her holder skomakeren til.

Smeden hang gjerne opp et skilt med en *ambolt* som motiv, skomakeren en støvel ol.

Mange håndverkere laget mest ting og utstyr som de brukte på skipene og i forbindelse med fisket. Men de laget også ting som folk hadde bruk for hjemme.

Håndverkerne holdt gjerne sammen i foreninger eller *laug* som de kalte det. Håndverksmestrene var nøye på at svennene og læreguttene oppførte seg skikkelig og var høflige mot alle. De måtte ikke skjemme ut håndverker-standen.

Håndverkerungdommene var ikke så populære blant jentene som sjøguttene. Håndverkerne hadde nemlig ikke så høy status som sjøfolkene.

Marton hadde hørt at konditor Holst var «ein av de snillaste håndverkene i byen», for han hadde sitt eget private suppekjøkken der han delte ut gratis suppe til fattige.

Blokkmakerne laget blokker som ble brukt når noe skulle heises eller fires på land eller ombord på skipene. Ved hjelp av blokker gikk arbeidet mye lettere. Det ble brukt mye blokker til all slags arbeid ombord på de store seilskipene.

Bøkkerne laget tønner av tønnestav, tønnebånd, bunner og lokk. Tønnene ble for det meste brukt til salting av sild og kjøtt.

Garverne sørget for å gjøre skinn og lær mykt og holdbart.

Buntmakerne sydde klær av skinn og pels. De sydde pelskåper og skinnluer, muffer og pelskrager.

Hattemaker Matt var kjent for sitt gode lag med å lage flosshatter til de rike i byen.

Hjulumakerne laget alle slags hjul til kjerrer og vogner. Hjulene var gjerne av tre. Men rundt hjulene lå det et bånd av jern for at ikke treet skulle slites så fort

opp. Det var ikke fritt for at det skramlet fælt når kjerrene ble dradd gjennom bygatene.

Jørtlerne støpte all salgs ting av metall. For det meste støpte de i messing. De støpte vannkraner, lysstaker, lamper, skipsbeslag og mye annet.

Repslagerne holdt til i de lange husene som ble kalt reperbaner. Her laget de all slags tauverk.

Smedene laget låser, bolter, hestesko, beslag og mye annet av jern. I essen varmet de jernet slik at det ble glødende og mykt. Da kunne de legge det på ambolten og forme det med slegge og tang slik de ville.

Skredderne sydde alle slags klær med hånd. Før de kunne sy, måtte de ta mål av dem som skulle ha klærne. Skredderne satt på bordene når de arbeidet.

Skomakerne sydde sko og støvler. De brukte syl, beket tråd med grisebust, hammer, lest og kniv når de arbeidet.

Seilmakerne holdt til på de store seil-loftene. Her sydde de seil til mange forskjellige skip. Men de laget også andre ting av seilduk, som f.eks brannspann og livbelter.

Det var også en rekke andre håndverkere i byen, men mange av disse eksisterer ikke lenger.

I kapittel 9 kan du lese mer om seilmakernes arbeid.

Oppgaver:

1. Skriv navn på håndverkere som ikke er nevnt i teksten.
2. Tegn eksempler på skilt som du tror håndverkerne satte opp utenfor sine verksteder.
3. Lag morsomme navn som passer til håndverkeryrket: Snekkermester Flis, bakermester Bolle, osv.
4. Lag gåter. Hvem er jeg? Jeg bruker nål. Jeg sitter på bordet når jeg arbeider

Politi i full uniform.

POLITI

Noen steder i byen hadde politiet bestemt at ungene ikke fikk ake. Hvis politiet kom over unger som akte ulovlig, tok de kjelkene fra dem. Marton syntes « det va' feigt» at ungene måtte betale politimannen 40 øre for å få å få kjelken tilbake. Han hadde nemlig sett det store lageret med kjelker som politiet hadde tatt. Når en politimann kom dragende med mange kjelker som han hadde tatt, hendte det at ungene kappet tauet av en kjelke og stakk av med den uten at politimannen oppdaget det.

Da Marton vokste opp, fikk politimennene fast pris for hver person de arresterte. Det var derfor noen politimenn som likte å arrestere mange folk. Politimennene hadde ikke uniformer slik som nå. De gikk i vanlige klær og var helst gamle menn.

Vekter

Om natten passet gatevektene på byen. Disse holdt til i Valbergtårnet. Noen påstod at *vektene* lurte seg til å sove i kjellertrapper om nettene i stedet for å gå rundt og passe på byen.

Når politiet skulle rykke ut i full fart, brukte de hest og kjerre. Det hendte at de arresterte ble lagt flate og bundet til en langkjerre og fraktet gjennom byen slik at alle kunne se dem.

Den mest kjente forbryteren i Stavanger het Ingvald Enersen. Han stjal fra de rike og ga til de fattige, sa folk.

Enersen greide å rømme fra politiet mange ganger. En gang krøp han gjennom et do, og en gang krøp han gjennom en skorstein og kom seg fri. Folk i byen moret seg over dette.

Oppgaver:

1. Tegn en politimann som sleper på en rekke kjelker som han har tatt fra ungene.
2. Tegn en politimann med en forbryter på en kjerre.
3. Fortell om Ingvald Enersen.
4. Vil du vite mer om vekterne i Stavanger, bør du ta deg en tur på Vektermuseet i Valbergtårnet.

STALTEN

Nedenfor Petrikirken, i Klubbgata, lå «stalten». Marton likte seg aldri i nærheten av dette området. Han syntes det var noe uhyggelig med de husene som ble kalt «stalten». Egentlig het alle husene som hørte til «stalten»: Den kombinerte indretning.

Her var både gamlehjem, sykehus, psykiatrisk sykehus, fengsel, badeanstalt, vaskehus, likhus og steinhoggeri.

Folk som bodde på stalten var fattige og hadde det ikke godt.

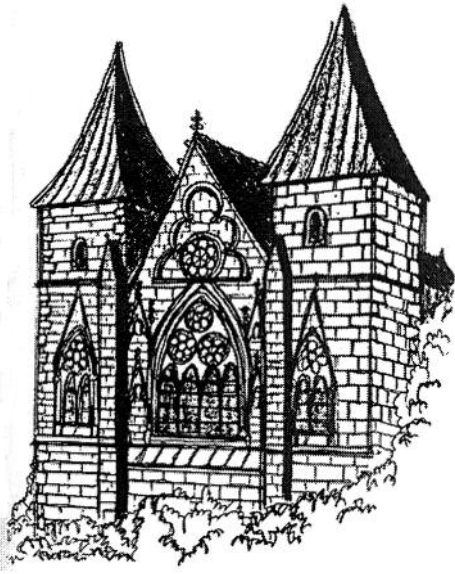
Straff-fangene som bodde her, ble kalt for *stalterne*. Disse arbeidet ofte rundt i byen. Det var lett å legge merke til dem, for de bar fangedrakter. Det ene buksebeinet var lyst og det andre mørkt.

Når noen var syke og skulle på sykehuset, så kom ikke sykebilen og hentet dem slik som nå. Da rykket stalterne ut med sykebåren. Fire staltere måtte til for å bære den syke. En bar foran og en bar bak og to gikk ved siden av og var reserver når bærerne ble trette. Det hendte også at to staltere bar sykebåren foran og to bak.

Marton ønsket at han aldri måtte bli så syk at han skulle bli båret slik gjennom byen.

Stalterne på vei med sykebåra.

Domkirken

Oppgaver:

1. Hva var det riktige navnet på «stalten»?
2. Forklar hva «stalten» var for noe.
3. Tegn staltere som bærer på en som er blitt syk.
4. Hvor lå «stalten» ?

DOMKIRKEN

De bygningene som folk gjerne la mest merke til i Stavanger var Domkirken, Valbergtårnet og Petrikirken.

Marton hadde vært i Domkirken bare en gang med mor og far. Da kjente han igjen noen av guttene som sang i koret. De hadde han sett tidligere når de gikk rundt i byen med stjernen og sang julesanger.

Marton var imponert over de tjukke søylene og de tjukke veggene i Domkirken. Men han forsto ikke hvorfor det bare var en del av kirken som hadde slike tjukke vegger.

Mor fortalte at det kom av at kirken var bygget i to omganger. Den eldste delen av kirken, med de tjukke veggene og søylene var bygget i *romansk stil*, og koret, med de tynne veggene og de spisse buene, var bygget seinere og var i *gotisk stil*.

Marton var imponert over prekestolen. Tenk at noen snekkere var så dyktige til å skjære i tre. Han het visst Anders Smith han som hadde skåret ut prekestolen. Marton merket seg han som liksom stod og løftet hele prekestolen på skuldrene. Han lurte på hvem det kunne være. Mor fortalte at det skulle forestille Samson som vi møter i Bibelen. Han som hadde styrken sin gjemt i håret. Fortellingen om Samson kan vi lese mer om i Bibelen i Dommernes bok.

Ved siden av Domkirken lå det en kirke som het Mariakirken. Den ble imidlertid ikke brukt til kirke

lenger. Nå holdt brannvakten til her. Tidligere hadde den visst vært brukt til fengsel. Det syntes Marton var litt merkelig.

Marton hadde hørt at det en gang bodde et troll i Li-fjellet. Trollet ble så rasende da Domkirken ble bygget at han kastet stein etter den. Den ene steinen havnet opp på Bergeland og fikk seinere navnet Kongssteinen. Den andre steinen havnet på Storhaug utenfor Frue kirke. Den ligger der enda og kalles nå Skrefsrudsteinen.

Men så tok trollet en flat stein og spyttet på den. Den traff nesten kirken og ble til Breiavatnet.

Marton trodde ikke noe på historien om trollet og Domkirken. Men han syntes den var litt morsom.

Marton og di hørte til Petrikirken. Der var Marton både døpt og konfirmert. Mor og far syntes ofte det var rikt å gå til gudstjeneste når presten Lars Oftedal talte. Det var liksom så lett å skjønne det han sa. Mor hadde forresten hørt Lars Oftedal tale hjemme i bygda der hun kom fra.

Kongssteinen

Oppgaver:

1. Tegn eksempler på rundbuestil (romansk) og spissbuestil (gotisk).
2. Hvem er det som bærer prekestolen på sine skuldre?
3. Ved siden av Domkirken kan vi se litt av murene etter en kirke som lå tett ved. Hva het kirken?
4. Tegn eller lim inn bilder av Domkirken.

Sjøhus der silda ble saltet.

Heltønne
Halvtønne

2. SILDÅ

SILDEEVENTYRET

I tiden fra 1808 til omkring 1870 var det et rikt sildefiske utenfor Stavanger. Mengder av sild ble fraktet til byen, og det ble fart i sildehandelen.

Saltet sild ble solgt til Sverige, Tyskland og Russland. Men så tok sildefisket brått slutt. Det ble nedgangstider i Stavanger, og mange ble arbeidsledige. Silda hadde gitt arbeid til mange utenom de som fisket, saltet og solgte. Bøkkerne hadde gode tider. De laget tønnene som silda ble saltet i. Tønnestaven fikk de fra distriktene omkring Stavanger. Tønnebåndene kom både fra Ryfylke og Sør-Rogaland og ble kalt for «hatlaband» (hasselbånd) fordi de var laget av hasseltrær.

En hel tønne skulle inneholde 488 sild. Men en kunne også få kjøpt sild i halvtønner og fjerdingen. Gode tønner holdt på *saltlaken* og ga silda god holdbarhet og en smak som kjøperne satte stor pris på.

Til sildehandelen var det bruk for mange skip. Små en- og tomastra jakter og galeaser fraktet silda fra Stavanger til havner rundt Østersjøen.

Når skipene var i utlandet med sild, fikk de gjerne med seg kornlaster tilbake. Slik økte også byens kornhandel.

Fra Portugal og landene rundt Middelhavet kom saltet som ble brukt til silda.

Oppgaver:

1. Tegn en hel tønne sild, en halv tønne og en fjerding.
2. Til hvilke land ble silda solgt?

SILDEFISKE

En isende kald januardag tok far til Marton seg en tur opp på Valberget. Her traff han en flokk mannfolk som stod og pratet sammen. De pratet om SILDA. Hadde noen hørt *rykter* om sildesyner? Jo, det hadde vært snakk om store flokker med måker vest for Kvitsøyene. Men helt sikre var de ikke.

Far til Marton skjønte at det ikke ville gå lang tid før han fikk bud fra notbasen, Ola på Verket, om å holde seg klar.

Mor til Marton hadde allerede gjort alt i stand til far skulle dra på sildefiske. Sjøstøvlene av lær var smurt inn med fett. Og trebunnene var satt inn med linolje for at de skulle holde fuktigheten ute.

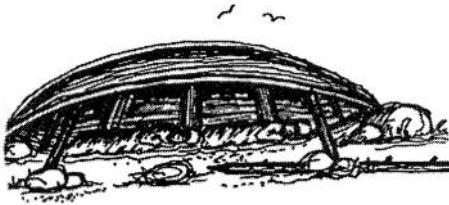
Ullboler, votter og sokker var pakket ned i utstyrskisten som far skulle ha med seg. De brune oljeklærne og den svære sydvesten lå pent brettet sammen. Surmelkspannet var fylt. Jordeplekomlene, melkekakene og konkjes (svart, hardt brød) lå pakket i matskrinet til far.

Far til Marton våknet i femtiden en morgen av at noen ropte på ham utenfor huset: «Nå må du komma ner på sjøhuset med ein gong. Sildå står nord for Skudenes, seie di.»

Basen, Ola på Verket, var alt i full gang med å skjelle og smelle da far kom til sjøhuset. Nå måtte folkene se å få opp farten. Tapt tid var tapte penger.

Fiskerne venter på silda.

Mange av fiskerne sov under båtene.

Det var liv og røre på fiskefeltet.

Innerst inne var far glad for å få være med Ola-Bas fordi han ble regnet for en av de beste basene sør for Haugesund. De som var med Ola-Bas fikk som regel gode lotter (andeler av prisen for fisken).

Sannelig var det ofte trasig å være fisker. Det kunne være bra om dagene. Men nettene gruete far alltid for. Enkelte ganger måtte de sove under fiskebåten som var hvelvet på land.

Men noen fiskere var heldige og kunne bo i jekter der det var satt opp køyer i lasterommene. Far og de andre lå og sov i seilene. Og det kunne være kaldt mange ganger. Når de våknet, var maten ofte frosset. Surmelken måtte de hogge i stykker.

Det var liv og røre på fiskefeltet. Fiskebåter, *føringsfartøyer*, seil, master, måkeskrik, sild og mannfolkbrøl skapte en helt spesiell opplevelse for dem som deltok i sildefisket.

Verst var det når fiskerne begynte å slåss om de beste fiskeplassene. Det syntes ikke far til Marton var nødvendig. Det var jo fisk nok til alle.

Det ble heldigvis slutt på slåssingen da det ble innført fiskerioppsyn blant fiskerne. Det var «fiskeridommere» som ordnet opp i konflikter mellom fiskerne.

Oppgaver:

1. Tegn noe av det utstyret far måtte ha med seg når han skulle på sildefiske.
2. Hvor bodde fiskerne under sildefisket?
3. Tegn noe fra sildefisket. Her er noe du bør få med: Fiskebåter, seil, master, måker, fiskenøter og mange fiskere.

SILDESJAU

Mor og søstrene til Marton skulle arbeide på sjøhuset når silda kom. På sjøhuset var arbeidsfordelingen klar: Et ganelag arbeidet med hver sin tønne. To kvinnfolk gante (tok gjellene og innvollene ut) og la silda i tønna mens menn håndterte tønnene og strødde salt over hvert lag med sild.

Mor og søstrene til Marton hadde kledd seg godt. De hadde store, gule *oljebredd* om livet og *treklogger* på føttene. På hodet hadde de svære tørklær for at de ikke skulle få salt i håret. Saltet klødde fælt og laget små sår i hårbunnen.

Mor var ofte redd for at jentene skulle skjære seg på de skarpe *ganeknivene*. «Jentene klarer seg nok de, morr,» sa en kar som kom helt fra Setesdal for å være med i sildesjauen.

Jentene måtte nesten le når de tittet ut av sjøhusdøra og så mannfolkene som stod til i livet i sild og losset de fullastede båtene. *Silderisp* (sildesskjell) hadde de overalt: I håret, i ansiktet, på oljeklærne og på øyebrynene.

De sa at hele byen deltok i sildesjauen. Det ble arbeidet dag og natt mens sildesjauen stod på. Om nettene var sjøhusene ofte dårlig opplyst. Som oftest hadde de bare noen stearinlys eller tranlamper plassert rundt på veggene.

Sildesaltinga foregikk både inne på sjøhusene og ute på mange brygger rundt havnen.

Nesten alle i byen handlet med sild i disse tider. Mange koner skaffet seg noen tønner og saltet litt for seg selv. Ja, unger helt ned til konfirmasjonsalderen prøvde seg på sildehandel. Og penger tjente de.

Det var alltid en egen stemning hjemme i stua hos Marton og di når mor, far og søstrene la fram alle pengene de hadde tjent under sildefisket. Jentene fikk ikke beholde alle pengene selv. De måtte betale til mor for å få bo hjemme. Men Marton slapp å betale for han hadde ikke tjent noe på silda.

«Det skal bli godt å få betale det vi skylder kjøpmannen,» sa mor «eg lige ikkje å skylda pengar, me kan jo risikere å måtta flytta fra heila huset vårt om me ikkje greie å betala det me skyldde.»

Det var ikke sikkert at Marton forstod alvoret i det mor sa. Han var mest opptatt av kandisukkeret som søstrene hadde lovt ham når de fikk lønn for arbeidet.

I romanen *Skipper Worse* har dikteren Alexander Kielland skildret hvordan det opplevdes da sildefisket startet:

«Vekteren smilte, da han var en gammel lun fyr, og da han var på hjørnet utenfor skipper Worse på Torvet, ropte han: «vinden er nordvest; – silden er kommet!» Flere båter, flere småfartøyer kom inn; det klirret hist og her av anker som falt. Det ble dundret i sjøhusvegger; folk kom og løp med lykter. Sjøhusdørene i første etasje ble revet til side, og lyset falt over mennene der ute i båten og over den sølvglinsende mengde av deilig, trinn vårsild ...

Helt oppe på fjerde loft kom det lys i alle sjøhusene; tranlamper stiltes hist og her; folk begynte å komme til - menn og kjerringer og unge piker; saltboden ble åpnet, bøkkenen rumsterte med tønnene; mannskapet i båtene ble utålmodige, de ropte inn at nå begynte de, og de fire første blanke sild ble slengt over sjøhusgolvet.

Nå var hele byen inntil den fjerneste avkrok underrettet; der kom lys bak alle små ruter og utallige kaffekjeler ble satt over. Overalt iver og munterhet; silden var kommet – silden som alle hadde ventet på, og som alle ventet noe av.»

Oppgaver:

1. Hvilke oppgaver utførte et ganelag?
2. Tegn noe fra sildesaltinga.
3. Hvorfor var det viktig å kle seg godt når de saltet sild?
4. Tegn ei sild på aluminiumsfolie. Få fram alle skjellene. Klipp ut og lim inn i arbeidsboka.

Denne visen gir et godt inntrykk av hvordan det var i Stavanger på Martons tid.

GAMMEL STAVANGERVISE

Tenk hvor i gamle dage det i vår by gikk lystig til.
Vi gikk i salt og lake og skuflet inn på sild.
Den kom i millioner, millioner,
og våre raske koner var med og tok i mot.

Da løp forbi Tananger de stolte skuter i en dans,
de skulle til Stavanger, og det gikk rett med glans.
Der fikk vi pris for fisken, pris for fisken,
og mannen bakom disken var god som Norges bank.

Vi brukte flittig tiden, men alt for hurtig tiden gikk.
Vår ro til søvn var liten, var titt et øyeblikk.
Vi leste aldri blade, aldri blade,
men dog så var vi glade, vi manglet ingen ting.

Romaner ei vi rørte og kjente ei til poesi,
vi ingen luksus førte det var der mening i.
Vi likte det solide, det solide,
vi holdt oss til må vite, det ble der velstand av.

Og våre døtre gikk ei med slør og fine hansker på,
med sådan' ting de fikk ei tillatelse å gå.
Vi satte alltid tæring, alltid tæring,
nøyaktig etter næring, og derfor gikk det godt.

Igjennom gaten sprang vi så snart vi skulle i trafikk,
og under det så sang vi, så rett det hadde skikk.
Det gikk med fryd og gammen, fryd og gammen,
og alle holdt vi sammen i både godt og ondt.

Vi spiste simple retter, og de gled nokså villig ned,
om slikt som koteletter vi visste ei beksjed.
Vi komla fikk med dott i, fikk med dott i,
og det det smakte godt i en kropp som sulten var.

Med bare øyne så vi og ikke gjennom brilleglass.
På halm i sengen lå vi og ei på springmadrass
I varme tresko gikk vi, tresko gikk vi
og ingen snue fikk vi på grunn av kolde ben.
Vi holdt oss aldri fremme ved noget valg, og ikke stod
vi selv med våre stemmer de styrende imot.
De stod for hele greien, hele greien.
Vi gikk for dem av veien og sagde ei en døyt.

Vi lånte ei av nogen, holdt krav og gjeld i fra vår dør,
løp ei med kontraboken som nu så mange gjør.
Vi visste ei å sige, ei å sige,
av svindel og deslike, tenk hvilken herlig tid.

Tellef Haraldstad

Ordforklaringer:

Lake – meget salt vann, **Skufle** – spa, **Roman** – lang fortelling, bok, **Poesi** – dikt, **Luksus** – unødvendige ting, **Tæring etter næring** – ikke bruke mer enn vi har råd til, **Gammen** – glede, **Døyt** – grann, **Kontrabog** – bok som viser hva vi skylder av penger, **Deslige** – lignende.

3. HAVNEN

MARTON ELSKET HAVNEN

Marton elsket å oppholde seg ved havnen, på bryggene, ved sjøhusene, blant seilskip og sjøfolk. Han kunne navnet på alle de største seilskipene og kjente dem igjen straks han så riggen på dem.

Marton husket når skipene hadde dratt utenlands og hvor lenge det var siden sist de hadde vært hjemme i Stavanger. Av og til fikk Marton komme om bord.

Etter hvert lærte han seg en mengde sjømanns-uttrykk som han senere fikk god bruk for da han selv dro til sjøs.

Når Marton ikke hadde noe å gjøre på, hendte det at mora sa:

«Ta deg ein tur ner på Kjerringholmen og hørr om der e' någe nytt.»

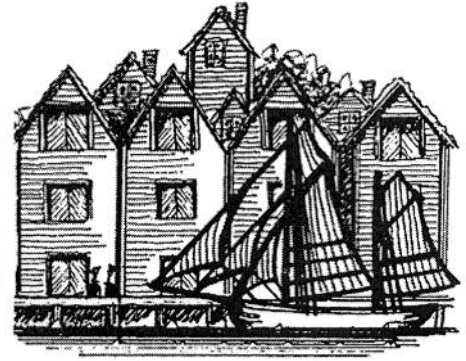
Her møttes folk og pratet om vær og vind, om forlis og mislykket sildehandel, om vellykket kjøp av rug i Østersjøen og om dødsfall og kollisjoner. Her hadde de god utsikt over havnen og kunne følge med på skip som kom og gikk.

Marton og ungene torde ikke blande seg opp i det de voksne snakket om. Men de lyttet ivrig og sprang etterpå hjem og fortalte hva de hadde hørt.

Vanligvis møttes de voksne på Kjerringholmen både om formiddagen og om ettermiddagen. Men under sildefisket møttes de også midt på natten for å spørre nytt.

I alt lå det mer enn 200 sjøhus tett i tett rundt hele havnen fra Sandvigå til «Verdens Ende» utenfor Badedammen.

Stavanger hadde en meget god og lun havn med Vågen og de mange holmene omkring som beskyttet mot uvær.

Det lå mer enn 200 sjøhus tett i tett rundt helehavnen.

Om vinteren gikk en rekke seilskip i *opplag*. Det var for risikabelt å dra til havs om vinteren når stormer herjet. Da kunne havnen se ut som en skog av master.

Når skipene lå i opplag, dro skipsrederne av og til ut til Tastaveden og tok en titt gjennom i langkikkerten. Da kunne de se skip som de hadde liggende på Hundvåg, i Galeivågen, i Bangavågen og i Nyhavn.

Men om våren fylte skipsmannskapene lasterommene med sildetønner og dro avgårde til fremmede havner.

Når et skip hadde vært borte fra byen i lang tid og endelig kom hjem igjen, dro folk i småbåter ut i Byfjorden for å ønske sine kjære velkommen hjem. En gang da Marton fikk være med noen kjente, fikk han komme ombord på et skip. Der fikk han både rosiner og mandler av mannskapet.

Inne på bryggene og i sjøhusdørene stod koner, barn og kjærester og ventet på sine kjære. De var nok spent på om de hadde med seg hjem noe spennende som de hadde kjøpt i utlandet.

Oppgaver:

1. Hvorfor lå skipene i opplag om vinteren?
2. Hvor lå skipene i opplag.
3. Tegn skip som ligger i opplag.

STABELAVLØPNING

Marton hadde knapt tid til å spise da han kom løpende hjem fra skolen. Bøkene kastet han fra seg i en fart. Det skulle være *stabelavløpning på skipsverftet* på Brødrene Berners verft i Strømsteinen. Skipsrederne Berner skulle sjøsette en *bark*.

Marton hadde hørt av en gutt at barken skulle få

navnet Telefon. Men navnet skulle være hemmelig helt til sjøsettingen skulle finne sted.

Marton hadde fulgt nøye med på byggingen av skipet. Han hadde vært tilstede da *kjølen ble strukket*. Han husket da *spantene* tok til å reise seg, og da hudplankene ble satt på plass. Han hadde hørt dunkene fra dreverne da de holdt på å tette skipet med tjæredrev. Og Marton hadde sett røyken fra *bekhuset* og sett når dreverne tettet skipet med flytende bek.

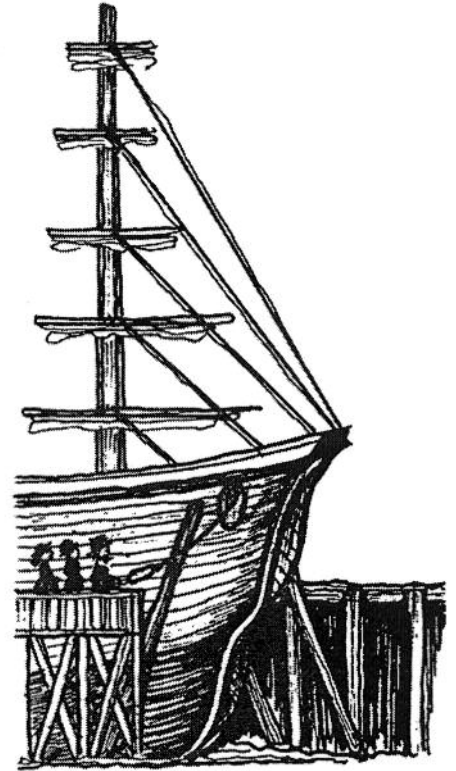
Nå var dagen kommet. Skipet skulle på sjøen. Spenningen var stor om skipet ville komme på glid. Marton visste at rennen var godt innsmurt med talg og grønnsåpe. Det ville nok gå godt.

Presten stod klar med sjampanjeflasken.

Så ropte skipsbyggmesteren: «La gå.» Marton brølte alt han kunne: «U' sige, u' sige.» De andre guttene brølte med. Presten sendte sjampanjeflasken mot skipsbaugen og ropte: «Jeg døper deg: Telefon. Må hell og lykke følge deg på alle hav.»

Telefon tok sjøen flott.

Men Marton og de andre guttene hadde allerede glemt hele skipet. Nå stormet de mot *beddingen*. De skulle sikre seg mest mulig talg og grønnsåpe som de kunne ta med seg hjem. De visste at mødrene satte pris både på grønnsåpen og talget.

Det var stor stas når et skip skulle sjøsettes.

Oppgaver:

1. Tegn et skip som blir sjøsatt.
2. Tegn et skip som er under bygging.
3. Forklar disse ordene: Kjøl, spant, hudplank, drev, bedding.

4. SEILSKUTER

SKIPSBYGGERIER

Marton visste om mange steder i Stavanger der de bygde skip. Skipsbyggeriene ble gjerne kalt for *skipsverver*.

Et skipsbyggeri lå like i nærheten av der Marton bodde i Strømsteinen ved Badedammen. De andre lå i Sandviken ved Bjergsted, på Kjerringholmen ved Børevigå og i Hillevåg.

Det er fremdeles et sted i Østre havn som kalles Verket. Her ligger et lite hus, *bekhus*, som minne om den tiden det var kjølhalingsplass for skip på stedet.

Det var skipskonstruktørene som først og fremst hadde ansvaret for utformingen av skipene som ble bygget. Før de kunne begynne å bygge et stort skip, måtte det utarbeides nøyaktige tegninger av skrog og *rigg*.

Arbeidet på skipsbyggeriene startet gjerne kl 5 om morgenen og varte til kl 7 om kvelden. Når arbeidet var slutt for dagen, samlet noen arbeidere sammen flis og spon i store hauger. Disse fikk arbeiderne ta hjem som brensel. Det var vanlig å se arbeidere på skipsbyggeriene komme bærende på sekker med spon og flis hjem fra arbeid om kvelden.

Etter at et skip var sjøsatt, ble det slept til en kai eller brygge der riggen ble satt på. Mens skroget ble bygget hadde *rundtholdtmakerne* til oppgave å gjøre ferdig master, rær og baugspryd. Det var en krevende oppgave å lage de riktige formene.

Etter at rundtholdtmakerne var ferdige med sitt arbeid, kom riggerne til og reiste mastene opp og festet rærne. Det var ikke lite tauverk som gikk med til en stor rigg.

Oppgaver:

1. Hva er synonymet for skipsbyggeri?
2. Hvor ble det bygget skip i Stavanger på Martons tid?
3. Hva het skipsbyggeriet som bygget skip av jern.
4. Forsøk å finne ut hvorfor jernskip kan flyte.
5. Lag et intervju med en skipskonstruktør om skipsbygging.
6. Tegn en mast med rær på.

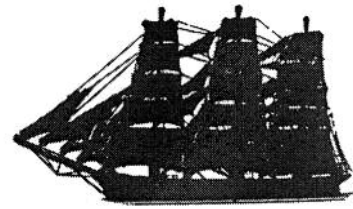
SKIPSTYPER

Det ble bygget mange forskjellige typer skip avhengig av hva de skulle brukes til. De mest brukte skipstypene var: *Fullrigger*, *bark*, *skonnert-brigg*, *skonnert*, *galeas* og *jekt*.

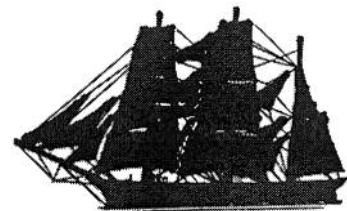
De mest vanlige lastefartøyene på fjordene og langs kysten var jektene. Disse kunne også seile til Østersjøen og over Nordsjøen, men lenger dro de sjelden.

Det var først og fremst fullriggerne og barkene som dro på langfart. Briggen hadde to fullriggede master, mens skonnertbriggen hadde to eller tre master: den ene med råseil og den andre med sneiseil. Råseilene stod på tvers av skipet og var festet til *rærne*, mens sneiseilet stod på langs med skipet.

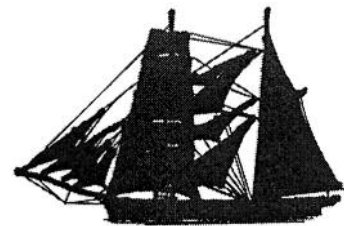
Av mindre båter var det en rekke forskjellige slag: Færing, seksæring, åttring, garnbåt og notbåt.

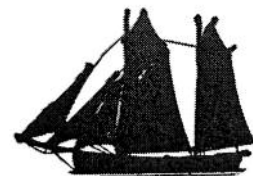
Fullrigger

Bark

Skonnert-brigg

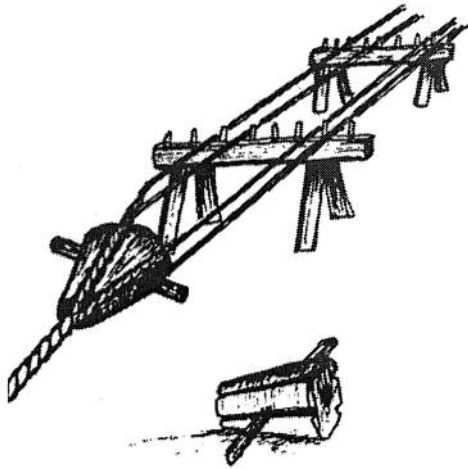
Galeas

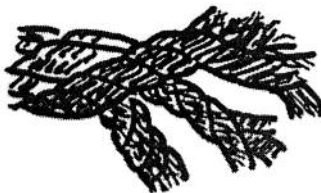
Jekt

Oppgaver:

1. Tegn noen av disse skipstypene: Brigg, skonnert brigg, galeas og jekt.
2. Hva er forskjellen på råseil og sneiseil.
Tegn eksempel.

Tauverket ble spunnet av hamp og lin som kom fra Østersjøen.

REPERBANER

«Marton, vil du vær' med meg med mat te' far min på arbeid? spurte ei jente i gata til Marton. Han tenkte seg om et øyeblikk om han torde gå sammen med ei jente. Noen kunne jo erte han. «Eg kan alltid, det», svarte Marton. «Kor arbeide 'an henne?»

«Han e' repslager på Berentsen sin *reperbane*,» svarte jenta.

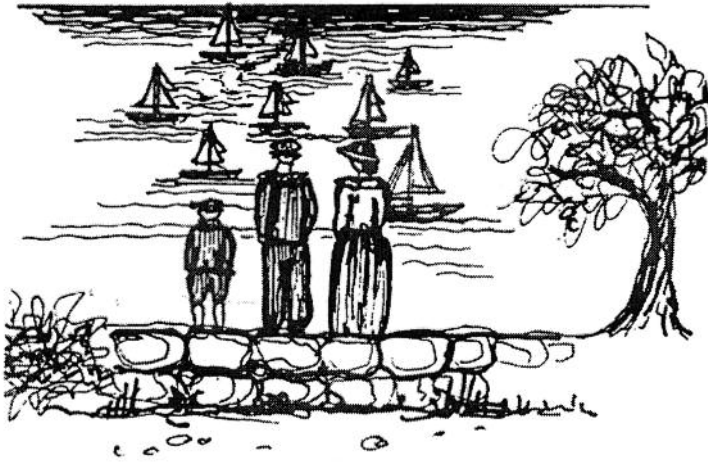
På den tiden var det 10 reperbaner som laget tauverk til skipene i byen. Tauverket ble laget av hamp og hør (lin) som kom fra Riga i Østersjøen. Det var vel kjent at den beste hampen ble dyrket i Russland på den tiden. De brukte også manilla, kokos, sisal og andre slags fiber til tauverket. Men hampen var nok det sterkeste materialet en kunne lage tauverk av. Tauverk av hamp ble gjerne dyppet i tjære for at det skulle tåle bedre saltvann.

Tauverket ble spunnet på på reperbaner som kunne være over 300 meter lange. Repslagerne gikk baklengs når de arbeidet. De brukte hester til å drive maskineriet.

Det lå reperbaner ved Lagårdsveien, ved Hagltårnet, i Strømvik, på Egenesveien, i Bjergsted og i Sandviken.

Oppgaver:

1. Skriv fem fakta om reperbaner.
2. Skriv synonymet for rep.
3. Forsøk å tvinne tau av tynn hyssing.
4. Tegn en reperbane.
5. Hvor mange reperbaner var det i Stavanger på Martons tid?

Mor, far og Marton ser
på landsregattaen.

DEN STORE LANDSREGATTAEN

Det var en opplevelse Marton sent glemte: Den store landsregattaen i Stavanger i 1868.

Da kom det over 200 båter fra hele norskekysten som skulle konkurrere om hvem som var best til å seile.

Søndag den 2. august ble regattaen åpnet. Marton, mor og far hadde stilt seg opp på den høye muren mellom Domkirken og Kongsgård for å se på opptoget med alle deltakerne.

Mor til Marton hadde på seg den nye, fine hatten og faren hadde på seg mørk dress og den beste skyggelua. Domkirkens klokker kimte. For anledningen ble det avfyrt salutt fra kanonene på Valberget. Det var et strålende vær med 25 varmegrader.

Om kvelden var det folkefest i Byparken som for anledningen hadde fått ny gassbelysning. Byen var pyntet til fest.

Til landsregattaen hadde Bjørnstjerne Bjørnson skrevet en egen sang, Norsk Sjømannssang, som ble sunget med stor begeistring ved alle anledninger under landsregattaen.

Oppgave:

1. Tegn havnen pyntet til fest, full av båter og mennesker.

NORSK SJØMANNSSANG

Kan synges til melodien: Se Norges blomsterdal.

Den norske sjømann er et gjennombarket folkeferd
hvor fartøy flyte kan, der er han første mann.
På tokt og hjemme her, ved sund og skjær og fiskevær
han tar sin Gud i sinn og setter livet inn.

Her er et folk i krig for livet uavlatelig
med dyre mannefall i kamper uten tall.
Det som er dagligdags, det nevnes ikke nettopp straks,
og titt er ingen med som bringe kan beskjed.

Men vesle fiskerbåt har båret frem så mang en dåd
av mot og herlig kløkt skjønt aldri den ble trygt.
Og mang en sjømanns liv fikk dødens krans av tang og
siv som burde hatt i gull sitt navn blant kjempe-kull

Sankt Olavs-korsets ros rett høvde for en vestlandsk
los, som reddet hundre mann og hundre omigjen.
Og mang en liten gutt, som red på hvelvet hjem til slutt
når far var satt ombord, han burde hatt et ord.

Dog Norges høye kyst er landets eget moderbryst,
med næring og med gråt ved sønners raske dåd.
I det er allting gjemt og der er ei det minste glemt
fra Hafrsfjordens dag til ham på siste vrak.

Det følte hver som kom fra reis igjen og så seg om
det følte hver som gikk i siste øyeblikk.
De følte, hvor de for, at landets lykke var ombord.
Vår ære og vår makt har hvite seil oss brakt.

Hurra for dem i dag som farer under norske flagg!
Hurra for losen som dem først i møte kom!
Hurra for dem som ror sin fiskerbåt på hav og fjord!
Hurra for alles lyst: Vår skjæromkranste kyst.

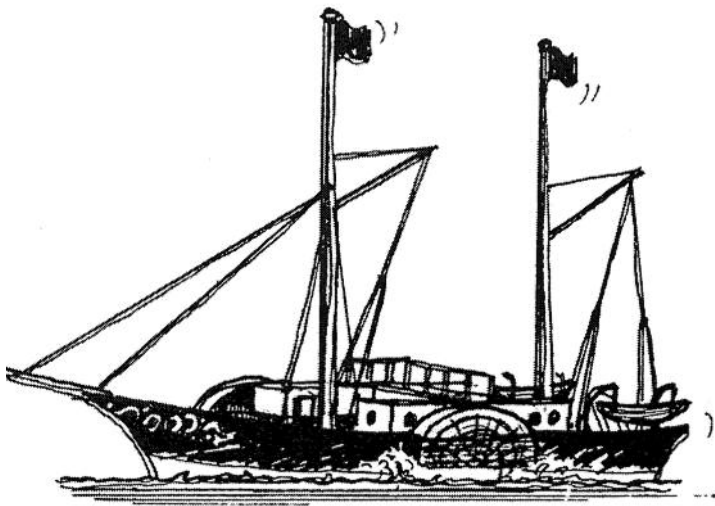
HJULDAMPEREN RYFYLKE

Tidene forandret seg og seilskipsstiden gikk mot slutten. Stadig flere redere gikk over til å skaffe seg dampskip av stål.

Det var ikke fritt for at folk i Stavanger var engstelige for de nye dampskipene som kom inn på havnen. De fryktet at gnister fra skorsteinen skulle blåse innover byen og starte brann i de mange trehusene. Den første tiden måtte derfor dampskipene legge til ute på havnen.

En dag kom onkel til Marton begeistret hjem til Marton og di og fortalte at han skulle reise til England og være med å seile hjem Stavangers første dampskip.

En tid senere så Marton tjukk, svart røyk ute i Byfjorden. Først trodde han at det var brann. Men så skjønte han at røyken kom fra det nye dampskipet, Ryfylke, som onkelen var ombord på.

Hjuldampere
Ryfylke

Marton syntes skipet virket så rart uten seil, men med en høy, svart skorstein som det kom svart røyk ut av. På sidene av skipet var det to store roterende *skovlhjul*

som drev skipet fram. Det var første gang at Marton hadde sett en hjul-damper. Marton undret seg over at skipet kunne flyte når det var bygget av jern og ikke av tre. Han visste at tre kunne flyte, men hadde aldri sett at jern kunne flyte.

Hjuldamperen Ryfylke kunne ta flere hundre passasjerer. Men da var det trangt ombord.

Skipet gikk i rute mellom Stavanger og Ryfylke og mellom Stavanger og Haugesund/Bergen.

Oppgave:

1. Tegn hjuldamperen Ryfylke.

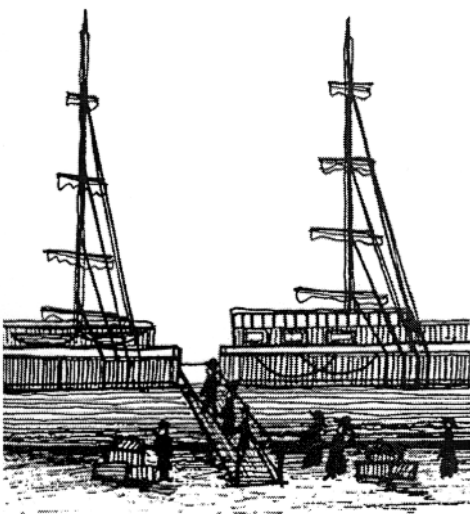
MANGE DRO TIL AMERIKA

En dag Marton kom hjem, hadde moren fått besøk av onkelen og tanten fra Ryfylke. De hadde med seg to små barn. Alle så veldig alvorlige ut.

Marton skjønte snart at familien var kommet til byen for å dra videre til Amerika med et skip fra Stavanger. Onkelen fortalte at det var så vanskelig å få arbeid i Ryfylke at nå hadde de tatt de siste sparepengene sine og kjøpt billett til Amerika for å «prøve lykken der» som han sa. Han visste om noen som hadde solgt gårdene sine for å få nok penger til å dra til Amerika.

Ingen visste om de noen gang ville komme tilbake til Norge. Mange håpet å finne gull som de kunne tjene seg rike på. De hadde lest brev fra kjente som allerede var dratt til Amerika og som hadde tjent mange penger der.

«Huff, det er fælt så mange som reise te Amerika nå for tiå. Det e' reine Amerika-feberen» sukket mor til Marton.

De som dro til Amerika var spent på om de noen gang ville komme tilbake til Norge.

Et skip kunne bruke opp til 90 døgn på en tur fra Stavanger til Amerika. Tiden var avhengig av vind- og værforholdene. Rekorden var 25 døgn.

Turene over Atlanterhavet kunne være temmelig anstrengende. Det hendte at passasjerene ikke greide strabasene og døde underveis. Men det hendte også at barn ble født på turene over havet. En gang brøt det ut *kolera* om bord og 47 mennesker døde under overfarten.

Passasjerene forsøkte å holde seg mest mulig på dekk i frisk luft under overfarten. Under dekket kunne det lukte temmelig ille av opphengte pølser og spekelår. Passasjerene fikk utlevert brensel og vann under turen, men ellers måtte de holde seg med alt de trengte. De måtte lage maten selv, og de måtte ha med seg mat for hele turen. Sengetøy og halm til å ha i køylene måtte de også ha med seg. Køylene var laget av uhøvlede bord og hadde plass til tre personer.

Marton hadde sett en liste over alt det en enkelt passasjer måtte ha med seg av mat på en Amerika-tur. På listen stod det blant annet at en måtte ha med: 40 kg brød, 50 kg poteter, 20 kg erter, 40 liter øl og mye mer. All maten måtte pakkes i små kasser.

På turene tilbake fra Amerika rev de ned køylene og lastet rommet fullt av tømmer til skipsbyggeriene i Stavanger.

Sluppen Restauration dro i 1825 fra Stavanger. Det var det første skipet som dro fra Norge med emigranter til Amerika.

Oppgave:

1. Tenk deg at du har vært med på en tur til Amerika på Martons tid. Skriv et brev hjem og fortell om overfarten. Begynn slik:

«Kjære mor og far. Jeg er nå kommet fram til Amerika og vil fortelle hvordan vi hadde det på turen over hit..»

5. SJØMANN

DRØMMEN

Marton hadde drømt om å bli sjømann helt fra han var liten. Den store drømmen var å få reise ut i verden til fremmede land og se hvordan folk levde.

En av onklene til Marton hadde fortalt mye om hva han hadde opplevd som sjømann. Og Marton hadde beundret alle de merkelige tingene han hadde kjøpt med seg hjem fra utlandet.

Onkelen til Marton hadde vært matros på fullriggeren Særimner*. En gang fortalte han at han hadde vært med på en tur som gikk helt fra Stavanger til Australia. Turen tok 133 dager. Da var det ikke fritt for at han lengtet hjem.

En gang Særimner var i Stavanger, fikk Marton være med onkelen ombord for å se på hvordan mannskapet hadde det. Særimner var ikke bygget i Stavanger, men i Hogganvik i Ryfylke. Det var byens største seilskip og var 63 meter langt. Omlag 100 mann bygde på Særimner i to år før det var klar til bruk.

Skipet seilte for det meste i *utenriksfart* med ris, korn, tømmer og kull som last.

Oppgave:

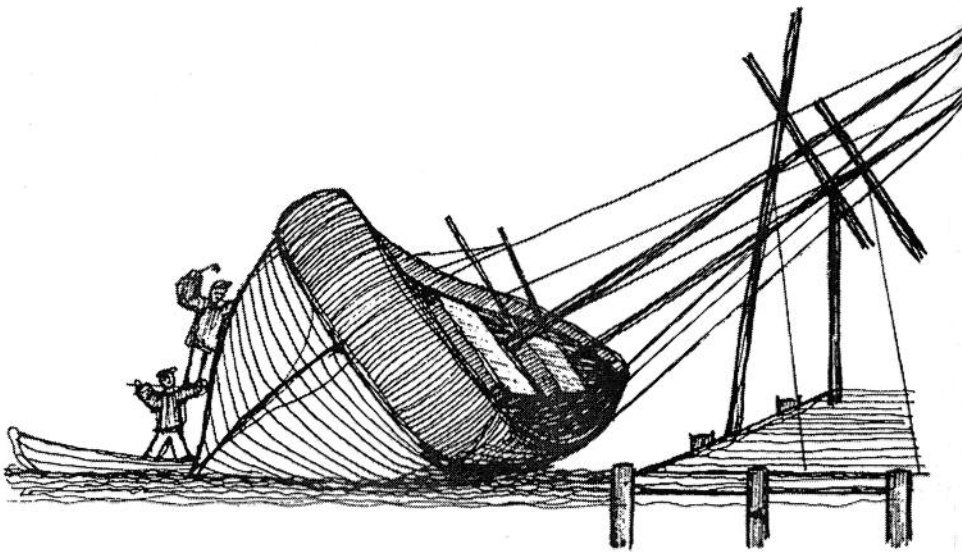
1. Tegn fullriggeren Særimner. Skriv fakta om skipet.

*Den norrøne guden Odin hadde en gris som het Særimne. Grisen ble slaktet hver dag, men om kvelden var den like god igjen. Selv om det var massevis av folk, ble det alltid nok mat til alle.

KLARGJØRING

Når det begynte å bli vår, ble det liv på verkstedene rundt i byen. Nå skulle skipene som hadde ligget i *opplag* hele vinteren, gjøres klar til utfart.

Skipene ble slept inn til bryggene. Her ble det festet digre taljer og rep til mastene og så ble de vippet over på siden slik at *kjølen* ble fri slik at skipet kunne skrapes reint for skjell og sjøgras og tjærebres.

Skipene ble slept inn til bryggene, her ble de skrappt reine for skjell og sjøgras, og så ble de tjærebredde.

Vanntanker skulle fylles, og proviant skulle bæres ombord.

Hyrebasene dro rundt i byen og fikk tak i mannskaper til skipene.

Etter hvert kom mannskapene ombord med sine skipskister, skipssekker og sekker med halm til madrassene.

Og så kom dagen da skipene skulle *lette anker*. Det hørtes på lang avstand når mannskapene halte opp ankrene. Dette var tungt arbeid. Hele mannskapet måtte være med å ta i for å drive *gangspillene* rundt. Ankerkjettingene var nemlig kveilt rundt gangspillene.

Under tunge tak med ankerhiving, seilsetting og pumping var det viktig å sette inn kreftene samtidig.

Derfor sang sjøfolkene gjerne shanties, en slags arbeidssanger som de brukte for å lette arbeidet.

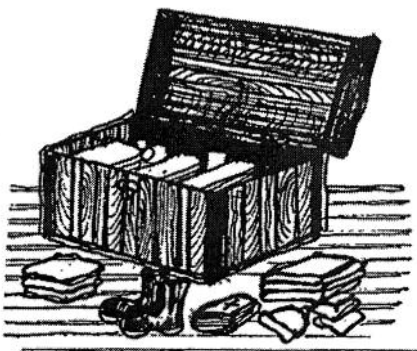
Det kunne høres over hele havnen når sjøfolkene sang. Marton hadde lagt merke til at mannskapet ombord på briggen Helmich utmerket seg med sin fine sang.

Oppgave:

1. Tenk deg at du møter Marton. Be ham fortelle om hvordan skipene ble gjort klar til utreise om våren.

Marton drar til sjøs for første gang.

Skipskisten til Marton.

MARTON DRAR TIL SJØS

Marton stod ved rekka ombord på fullriggeren Særimner og vinket farvel til mora og søstrene. De stod på en fjellknaus helt ute i Bjergsted og tok farvel med Marton som dro ut til sjøs for første gang. Dette var nesten som en drøm for Marton. Tenk å få reise ut med det samme skipet som onkelen tidligere hadde seilt flere turer med. Marton tenkte på alt det spennende onkelen hadde fortalt om fullriggeren.

Marton var likevel ikke helt glad. Han kunne såvidt kjenne en klump i halsen når han vinket farvel til mora og søstrene. Han visste at det kunne bli lenge til han kom til å se dem igjen.

Marton var blitt konfirmert og hadde nå lov til å dra til sjøs. Han var førstereisgutt. Innerst inne var han fryktelig spent på om sjølivet virkelig var så spennende som han hadde drømt om.

I ruffen stod den fine nye skipskisten som snekker-mester Tjensvold hadde laget til ham. Den hadde han kjøpt for egne sparepenger. Mora syntes ikke at hun greide å få plass i kisten til alt som hun mente at gutten trengte når han skulle være borte så lenge.

Her var nye sjøstøvler med trebunnsåler, varme ulltrøyer, sysaker, strømper, *lodder*, fin-bukse, skjorte med løs snipp, lue, bibel, lommebok og mye mer.

Skipskista var det eneste sjømannen hadde for seg selv av private ting ombord på et skip. Der gjemte sjømannen også bilder av familien, brev, penger og ting som de kjøpte i fremmede havner for å ta med seg hjem. Mange sjømenn likte å bruke fritida si til å lage små skuter inni flasker, eller lage fine ting av tau.

Oppgave:

1. Tegn skipskisten til Marton. Skriv navnet på en del av de tingene Marton hadde med seg i kisten.

LIVET OMBORD

Mannskapet på Særimner var stort sett kjekke karer. Men ingen var så unge som Marton. Marton likte ikke skipperen så godt. Han hadde langt skipsskjegg, var rød i ansiktet og var fælt streng.

Marton hadde ikke sett han smile en eneste gang.

Hele mannskapet, unntatt offiserene, bodde *forut* i ruffen. Offiserene bodde *akterut*.

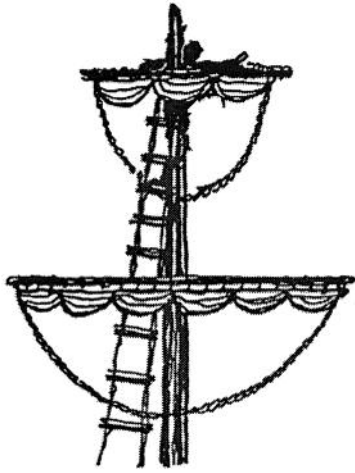
Skipperen var øverste sjefen ombord. Han bestemte alt og var som en konge i gamle dager.

Etter skipperen kom styrmann, matros, lettmatros, jungmann og førstereisgutt. Marton hadde lavest rang ombord.

Skipperne som førte de store tre-mastrede skipene i utenriksfart, hadde høy status i byen. Når de kledte seg opp i finstasen, la folk merke til dem. De gikk med sid, svart frakk. Rundt halsen hadde de surret et stort,

Skipperen var øverste sjef ombord.

Marton så liten ut når han sto ved toppen av masten.

hvitt tørkle og på hodet bar de flosshatt. På magen hadde de gjerne et stort klokkekjede, og i tillegg hadde de bryst-nåler formet som anker.

Marton hadde sin køy nesten helt forut i *baugen*. Siden han var yngst, fikk han velge køy sist. Og da ble det den køya som ingen andre ville ha. Foran køya stod skipskisten hans. Denne brukte han både som bord og stol. Her satt han, og her spiste han.

Det var mørkt og trist nede i *ruffen*. Frisk luft var det lite av. Men verst var det at det vrimlet med *kakerlakker* både i køyer og skap.

Det var ikke alltid at Marton fikk sove ordentlig nede i ruffen. Særlig ille var det når det blåste storm og skipet slingret fra side til side i dagevis.

Klokka fire om morgenen måtte Marton *tørne ut*. Da skulle han vaske og skure dørken.

Arbeidet ombord var hardt og vanskelig. Som yngstemann måtte han klatre høyest opp i riggen når seilene skulle settes eller tas inn. Det var ikke alltid lett når det blåste kraftig, det var mørkt og skipet *slingret*.

Han fikk det rådet at han aldri måtte se ned på dekket, for da kunne han svimle.

Tauverket var så hardt og stivt mange ganger at Marton fikk store sår på innsiden av hendene. Sjøvann og skitt gjorde at sårene ikke ville gro. Marton følte ofte at det var som å ta på kniver når han arbeidet med tauverk.

Maten ombord var nok ikke slik som mora laget den. Den besto gjerne av kaffe, smør som de kalte for «mastrafett», brunt sukker, sirup, salt kjøtt, erter, poteter og tørrfisk.

De spiste tre ganger om dagen. To av måltidene bestod gjerne av kavring, skipsbrød og kaffe. Det tredje var et

varm-måltid som bestod av tørrfisk eller salt kjøtt. Det salte kjøttet var ofte surt og det kom mange ganger småkryp i tørrfisken. Det salte kjøttet ble oppbevart i ei tretønne med lås på for at ingen skulle stjele noe. Det var ofte skipperen som hadde nøkler til tønna.

Skipsbrødet ble både hardt og seigt. Marton dyppet derfor ofte skipsbrødet i kaffe før han spiste det. Noen ganger kunne det være melmidd (små «mak») i brødet, men det ble ingen syke av.

Mannskapet gledet seg alltid til å komme til en havn der de kunne kjøpe frisk frukt og grønnsaker og få tak i friskt vann. Mange sjøfolk ble syke og fikk *skjorbuk* på grunn av mangel på fersk frukt (c-vitaminer).

Som førstereisgutt tjente ikke Marton mer enn 20 kroner måneden. Mora gikk hver måned og hevet 6 kroner av lønna til Marton hos skipsrederen. Resten fikk Marton utbetalt ombord.

Marton hadde sine tunge stunder ombord. Det var ikke fritt for at han lengtet hjem når stormen ulte og sårene i hendene verket. Han tenkte på hvordan de hadde det hjemme. Flere ganger hadde han sendt brev hjem. Men han hadde aldri fått svar tilbake.

Marton seilte ute i to år på sin første reise. Da han kom hjem, gikk han på sjømanns-skolen som den gang holdt til der Hansen-hjørnet på Skagen ligger i dag.

Det salte kjøttet ble oppbevart i ei tretønne med lås på.

Oppgave:

1. Marton forteller om livet ombord. Lag et intervju med Marton der du spør og Marton svarer. Overskrift: Livet som førstereisgutt.

6. KRAMBODEN

I kramboden hadde de et rikt
utvalg med varer.

De fleste varene ble veid opp på en
taffelvekt med lodder på.

En dag skulle Marton få være med en av søstrene på kramboden. Hun hadde lovt han *kandissukker* når hun fikk lønn for sildeganinga i vinter. Kandissukker var noe av det beste Marton visste. Han hadde forresten alltid undret seg over hvorfor det var bomullstråd i kandissukkeret. Men ingen hadde kunnet gi han svar.

Søsteren gikk ikke på kramboden bare for å spandere kandissukker på Marton. Hun skulle handle andre ting også. Først skulle hun ha en pose finmalt kaffe som kjøpmannen malte på en stor kaffekvern som stod på disken. Så skulle hun ha 50 gram gjær. Mor til Marton brukte nemlig å bake brødet selv. Det var billigere enn å kjøpe det hos bakeren.

«Så ska' eg ha et halvt kilo med lettsalta bonde-smør,» sa søsteren. Kjøpmannen veide nøyaktig opp det hun skulle ha på ei vekt med lodder på den ene skåla og smøret på den andre. Til faren skulle hun kjøpe en rull med skråtobakk.

Mens søster til Marton handlet, benyttet Marton anledningen til å se seg om i butikken. Hyllene var fylt med all slags varer. Her var esker med skruer, raggsokker, skjorter og undertøy, garn og blonder.

På golvet stod en kasse appelsiner og et skurebrett likt det mor til Marton brukte når hun vasket klær. Hos kjøpmannen kunne de også få kjøpt årer og fiskegarn, *kalosjer* og sjøstøvler. Det var store skuffer med mel og gryn og det var mindre skuffer med *raffinade* og tørrede frukter.

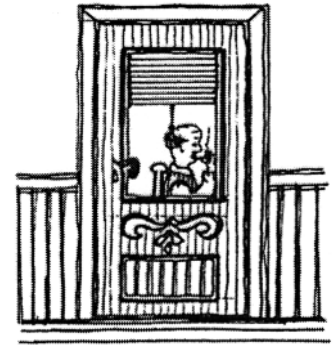
På et eget bord var det mange forskjellige ostesorter som ble skåret opp med en tynn ståltråd.

Kundene stod foran disken. Kjøpmannen og butikkbetjeningen stod bak og ekspederte kundene. Når kundene kom inn i butikken, ringte ei lita bjelle som var festet over døra. Den ringte også når de gikk ut igjen.

Ved siden av butikken hadde kjøpmennene gjerne et lite kontor. I kontordøra var det et lite vindu slik at kjøpmannen kunne se hvilke kunder som kom inn. Hvis det var riktig «fine» kunder, spratt kjøpmannen opp og gikk selv ut og ekspederte, men hvis det var «simple» kunder, så var det gjerne en av de ansatte som ekspederte.

Det var sjelden at mor til Marton eller søstrene ble ekspedert av kjøpmannen selv.

De som drev små butikker, ble kalt for *høkere* mens de som drev store butikker ble kalt for kjøpmenn. Det var liksom litt finere å være kjøpmann enn høker.

Kjøpmannen tittet ut i butikken om det kom «fine» kunder.

Oppgaver:

1. Hva var det søster til Marton skulle handle i butikken?
2. Tegn noen av varene som Marton så i butikken.
3. Tegn Marton og søsteren i butikken.
4. Tegn døra til kjøpmannens kontor når han titter ut det lille vinduet om det kommer «fine» kunder.
5. Hvorfor tror du at kjøpmannen ikke ekspederte mor til Marton?

Kontoristene stod og skrev ved høye skrivepulter.

Skipsrederen satt bak et stort skrivebord.

7. HOS SKIPSREDEREN

En dag kom onkel til Marton hjem og fortalte at han hadde snakket med *skipsrederen* som eide Særimner om det var mulig at Marton kunne få hyre på et av skipene hans. Skipsrederen mente at det kunne la seg gjøre. «Men fysst må eg få snakka litt med gutten. Send 'an ner på kontoret mitt», sa skipsrederen.

Marton var fryktelig spent da han banket på kontordøra til skipsrederen. Inne på kontoret stod tre menn i svarte dresser og skrev ved noen høye skrivebord. På veggene var der mange bilder av forskjellige skip, og over en pult hang det en parafinlampe.

Mellom Marton og kontoristene var det en lang *skranke*. En av kontoristene så opp da Marton kom inn og spurte: «Va' det någe du ville?»

«Skipsredaren sa at eg kunne komma opp på kontoret å snakka med 'an. Eg sko' gjerna få *hyra* på ein av bådane hans,» svarte Marton.

«E' du konfirmerte?» spurte kontoristen.

«Eg blei konfirmerte i Petrikjerkå i mai», svarte Marton.

«Eg ska' se om redaren e' ledige», sa kontoristen.

«Værsågod, du kan gå inn te skipsredaren, 'an venta på deg.»

Marton kom inn i et stort kontor. Rederen satt bak et stort skrivebord og skrev. Det lå en hel bunke papirer under en tung, fin stein. Rederen hadde stor mage med klokkekjede av gull. Han hadde mustasjer og satt og røykte på en sigar.

«Her lukta det fine mann», tenkte Marton.

«Ka hette du?» spurte skipsrederen.

«Eg hette Marton og bor innmed Badedammen», svarte Marton. «Eg lure på om det e' muligt å få hyra som fysstereisgytt på ein av bådane dine,» sa Marton. «Eg må nok snakka litt med han så stelle med hyringå her på kontoret,» svarte skipsrederen og gikk ut på det ytre kontoret.

Marton stod med lua i hånden og så seg om i

rommet. Han syntes det var litt høytidelig å være inne på skipsrederens kontor for å søke hyre.

Han tittet litt rundt i rommet mens han stod og ventet på skipsrederen. Marton la merke til at det lå mange stempler på skrivebordet til rederen. Der var også et penneskaff, et blekkhus og en blekktørrer. Marton lurte fælt på hvor mange penger det kunne være i det digre pengeskapet til rederen. Kanskje det var mange millioner? Han hadde hørt at mange sa at rederen var en rik mann.

På et lite bord stod en diger globus. Den trenger nok rederen når han skal holde oversikt over hvor skipene hans er i verden, tenkte Marton. Men Marton skjønte ikke helt hva rederen skulle med et digert termometer og et golvur på kontoret sitt.

Det var fristende for Marton å prøve og snakke i telefonen til rederen. Han hadde aldri snakket i en telefon. Tenk om telefonen ringte mens rederen var ute. Marton kunne i alle fall ikke ta telefonen for han visste ikke hva han skulle gjøre.

Rederen kom smilende tilbake.

«Eg kan gleda deg med at nå kan du få reisa ut som fysstereisgutt med Særimner som ligge nere på havnen. Va' det ikkje det du hadde mest lyst te?» spurte rederen.

«Jo, jo,» svarte Marton og bukket dypt. Han kunne nesten ikke tro at det var sant. Tenk å få reise ut med det skipet som onkelen hadde fortalt så mye om.

«Du får gå ut på det andra kontoret og snakka litt med *hyrebasen*, han har någen beskjedar te' deg.»

Marton bukket igjen og gikk ut på det andre kontoret.

Her fikk han de nødvendige beskjedene fra hyrebasen. Dette var en lykkelig dag for Marton.

Oppgave:

1. Hva så Marton da han stod alene på rederens kontor?

8. HOS KJØPMANNEN

MOR FÅR NY HATT

Mor til Marton skulle få sydd seg ny hatt til den store landsregattaen i Stavanger. Hun gikk derfor til en dame som drev mote-butikk i Strandgata. Damen var en venninne av mora. Hun var fra samme bygda i Ryfylke som mor til Marton kom fra.

Mor prøver hatter.

Marton fikk være med mora til motebutikken.

Da de kom inn i butikken, var det bare ei ung jente som ekspederte.

«Eg sko' ha snakt med *innehaversken* om ein nye hatt så eg sko' passa i dag,» sa mor til Marton.

«Di kan bare gå opp trappå der for hu' e' opp i leiligheten og vente på Di,» sa jenta.

«Takk, takk, eg kan vel ta 'an Marton med meg opp,» spurte mora.

«Det kan Di sikkert.»

Da mor til Marton kom opp i leiligheten, fikk Marton hilse på hun som eide mote-butikken. Hun var kledd i en sid, svart kjole med hvit, heklet krave og et stort gullkjede om halsen. Marton la med en gang merke til at damen var mye finere kledd enn mora.

Mens de to damene pratet og prøvde hatter, satt Marton stille på en stol og så seg om i rommet. Han hadde alt lagt merke til at det var to stuer ved siden av hver andre. Her var høyere under taket, og vinduene var mye større enn hjemme i Strømsteinen.

Veggene var dekket med fine tapeter. I taket hang det en prismekrone med stearinlys i. I døråpningen mellom spisestuen og bestestuen hang det flotte *portierer* av fløyel. I en krok stod det et *pipebord*. Det hadde Marton aldri sett før.

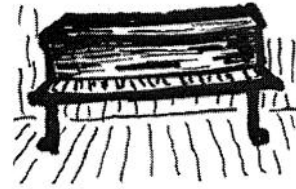
Marton ble nysgjerrig på et merkelig møbel som stod i en krok

«Ka' e' det for någe?» spurte han.

«Det e' et *spinett* som vi kan spille på,» svarte damen.

«Kan eg få hørre når Di spele?» spurte Marton.

«Nå må du 'kje masa, Marton. Du lovte å vera greie gutt», skjente mora.

Spinettet lignet på et piano.

Marton tidde og brukte øynene mer.

Han oppdaget et sladrespeil utenfor det ene vinduet, nesten likt det de hadde hjemme.

Utenfor vinduet oppdaget Marton noe som lignet på en stor brønn.

«Unnskyld, kan Di sei meg ka' det e' for någe?» spurte Marton og pekte ut vinduet.

«Det e' en brønn som er meget kjent for det gode vannet. Folk kommer langveis fra for å hente vann her. Også sjøfolk på skipene på havnen benytter anledningen til å få fylt opp tankene med friskt vann fra brønnen. Dessuten kan brønnen være nyttig hvis det skulle begynne å brenne i nærheten. Vi kaller den for Groombrønnen etter de som eide huset her,» svarte damen.

«E' 'an jube?» spurte Marton.

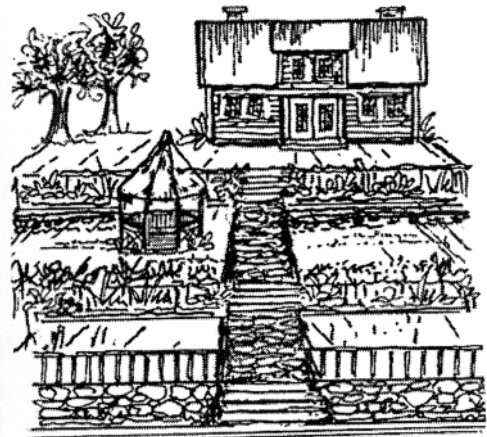
«Ja, den er mer enn 5 meter dyp,» smilte damen.

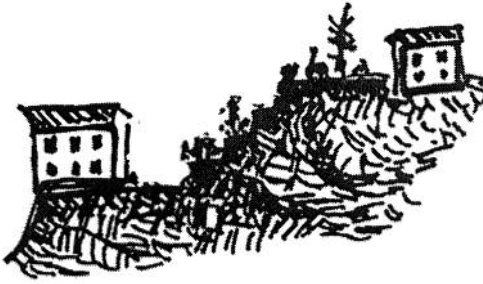
Marton hadde hørt at det ville bringe lykke hvis de kastet penger i en slik brønn.

På den andre sida av gata var det en nydelig hage som var bygget opp i «trapper» eller terrasser. På terrassene var det fine hageganger, og mellom hver terrasse var det fine trapper. Over alt blomstret det.

Marton la merke til et fint lite, hvitt hagebord med fire hvite stoler til - og et bitte, lite hus.

«Mamma, ka' bruge di det litla huset te?» spurte Marton.

Terasse-hager.

«Der e' et lysthus som vi bruker om sommeren når vi er mye ute i hagen. Da sitter vi der og drikker kaffe og leser,» svarte motedamen.

Marton ønsket han hadde vært her om høsten når frukten var moden, kanskje hadde han fått noen epler og pærer. Hjemme hos Marton og di hadde de verken frukttrær eller bærbusker.

Plutselig måtte Marton lytte. Han ble oppmerksom på en gutt som satt oppe i et frukttre og sang av full hals:

EG E' FYDDE PÅ STRA'EN, EG

Eg har'kje stri og mas, leve så godt.
Heilt uten mynt og stas, har eg det godt.
Sjøl om eg arva har, skonå hans far -
om eg har lappar bag, slutta å klag!

Ref.

Eg e' fydde på Stra'en, eg, eg e' Strannagytt,
Tregång-styvlar e' nok for meg, tralalalala.
Eg får 'kje skjeva med bondesmør,
Tralalalala.
Om eg mangla kulør, så har eg alltid humør,
Tralalalala.

Me har 'kje springmadrass, halmen e' god.
I sengå får me plass fint to og to.
Me har 'kje grammafon, niks radio.
Me har 'kje Chesterfield (sofa), slett ingen bil.

Ref.

Eg e' fydde på Stra'en eg – eg e' Strannagutt,
ei to-hjulskjerra e' nok for meg
Tralalalalala.
Tenk at me har ikkje telefon,
Tralalalalala

En gutt satt i et tre og sang.

Me har ikkje jo-jo, men det tar eg med ro.
Tralalalala.
Eg kan jo av og te' tysta et grann,
men der e' råd med det, springen har vann.
Aldri får me i hus, bringeberbrus.
Me har ' kje syltetøy -
men har det gøy.

Ref.
Eg e' fydde på Stra'en, eg -
eg e' Strannagutt.
Friske sjølokt e' nok for meg
Tralalalala.
Her ser du Siddis med strage kner
Tralalalala.
Mon det fins någen her så har gildare kler?
Tralalalala

Laurits Torssen

Oppgave:

Klassen kan sammen lage et lite skuespill om Marton i kjøpmannsleiligheten.

De som er med:

Marton, moren og mote-damen og en gutt som vi ikke kan se som synger: Eg e' fydde på Stra'en, eg.

9. SEILMAKEREN

Seilmakeren i arbeid.

En vinter fikk far til Marton arbeid på et *seil-loft*. Seilmaker Berentsen hadde bruk for ekstra arbeidsfolk for å få ferdig alle seilene til et nytt skip som nylig var sjøsatt.

Dette passet fint for far som var uten arbeid etter at sildefisket var slutt.

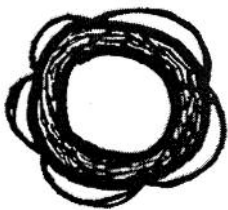
En gang fikk Marton komme inn på seil-loftet der faren arbeidet. Det var et stort, åpent rom i øverste etasje på et sjøhus. Her satt de utlærte seilmakerne og læreguttene og arbeidet med hauger av ferdige seil og ny seilduk omkring seg.

Garnblåse

Før de kunne begynne å sy seilene, måtte seilduken legges ut over golvet og måles opp i stykker som skulle sys sammen. Seilene ble nøyaktig skåret til etter tegninger av riggen. På tilskjærebordene lå det mange bøker med tegninger med mål på seilene de skulle sy. Det var viktig med nøyaktige tegninger slik at de kunne sy helt like seil når de gamle ble utslitt eller ødelagt.

Hvert seil hadde sitt eget navn slik at alle visste hvor det hørte hjemme i riggen. Slike navn var: Fokk, storseil, mesan, toppseil, jager, klyver ol.

Redningsbøye

Når seilene var store, måtte de sys sammen av flere seilduksstykker. Dette var for vanskelig for læreguttene. De fikk arbeid med å tjære garnet som seilmakerne sydde med. Seilmakerne hadde seilmakerhansker på hendene for å beskytte hendene mot de skarpe trådene og de spisse nålene. De satt på noen lange arbeidsbenker når de sydde.

Far til Marton var ikke seilmaker så han fikk ikke skjære til seil. Hans oppgave var å slå hull i seilene og forsterke hullene med maljer.

Et seilskip fikk navn etter hva slags master og seil det hadde. Marton kunne på lang avstand se på riggen om et skip var jakt, galeas, brigg eller bark.

Det var ikke bare seil de laget hos seilmakeren. Far til Marton fikk være med å sy *garlblåser* og livbelter og andre mindre ting av seilduk.

Seilmakeren sydde også brannspann av seilduk.

Brannspann

Oppgave:

En eller flere forteller for klassen om seilmakeren og arbeidet hans.

Dette kan gjennomføres i klassen eller på sjøfartsmuseet.

10. CHRISTIAN BJELLAND – MANNEN MED FISKEN

Mannen med fisken.

«Giss kem så e' byens rigaste mann,» spurte Marton kameraten en dag. «Det vett eg vel, det e' Bjelland så klart,» svarte kameraten.

Alle barna i Stavanger visste hvem Bjelland var. Han eide en rekke hermetikkfabrikker både i byen og andre steder. Dessuten stod Bjellands navn på en rekke fiskebåter som lå fortøyd på Verven. Derfor trodde barna at Bjelland var den rikeste mannen i byen.

Marton kjente mange som arbeidet i en av Bjellands fabrikker.

Når ungene i gata spilte mablis om iddisar (klinkekule-spill om etiketter), så var Bjelland-etiketten med bildet av King Oscar en av de gjeveste.

Christian Bjelland måtte arbeide hardt hjemme fra han var en liten gutt. Han måtte plukke stein på åkeren, bære ved og gjete kyrne langt til heis. Ja, han måtte gå ærend helt til Sandnes. Det var en tur på 13 kilometer fram og tilbake.

Som smågutt måtte Bjelland hjelpe til med å skaffe penger til familien. Han laget blant annet sopelimer. Disse tok han med seg og rodde fra Hommersåk til Stavanger. Her solgte han dem for 3 øre stykket. Var han heldig, kunne han tjene to kroner på en slik dagstur.

Sopelime

Han kjøpte også kasser med epler og solgte eplene enkeltvis på gata. Det samme gjorde han med salg av kammer: Kjøpte store kvanta og solgte enkeltvis.

Senere samlet Bjelland filler som han vasket og solgte. Pengene han tjente på fillesalget, brukte han til å gå på skole for. Han fikk også råd til å kjøpe seg konfirmasjons-klær. Og enda hadde han penger igjen til å sette i banken.

Allerede som 15 åring var han i arbeid hos en skredder, og senere ble han handelsbetjent.

Men så begynte Bjelland med butikk i Østervåg. Her solgte han blant annet skråtobakk, kolonialvarer, lampeglass og skoplugger. Ved siden av butikken drev han med salg av ansjos, fisk, fugl og hummer til Tyskland og England.

Bjelland kjøpte seg et ishus ved Mosvatnet. Om vinteren saget folk stykker av isen og lagret i ishuset. Slik hadde Bjelland is til bevaring av fisken han solgte utover året.

Etter å ha leiet lokaler i 10 år, fikk Bjelland i 1893 sin egen hermetikkfabrikk.

Han var en av de første som begynte å legge fisk ned på boks. Da kunne fisken holde seg i flere år.

Han kjøpte og bygde hermetikkfabrikker en rekke steder rundt i landet. Etterhvert satte Bjelland i gang en rekke virksomheter som leverte varer og utstyr til hermetikk-fabrikkene.

Noen laget spiker og hermetikknøkler, andre saget tømmer til hermetikk-kassene og laget kasser, trykket etiketter og laget maskiner til fabrikkene.

Med tiden ble Bjellands hermetikk kjent ut over hele verden. Ingen varer fra Stavanger er blitt så kjent i utlandet som Bjellands hermetikk.

Bjelland var kjent for å ta godt vare på sine ansatte og var særlig opptatt av å hjelpe syke og fattige. Han ville at fabrikkene skulle ligge spredt ut over landet slik at

Ishusene ved Mosvannet.

Christian Bjelland
Foto fra: «Chr. Bjelland & Co AS»

folk kunne arbeide på gårdene når der ikke var arbeid å få på hermetikkfabrikkene.

I over 100 år drev familien Bjelland hermetikkfabrikker. Men i 1982 var det slutt med hermetikkproduksjonen. I dag driver firmaet med helt andre ting.

Christian Bjelland var en fattig-gutt fra Riska som ble en av Stavangers mest kjente menn. Byen har æret Bjelland med å reise en statue til minne om ham.

Oppgaver:

1. Les stykket om Bjelland. Noter nøkkelord om han.
Forsøk å fortelle om Bjelland ved hjelp av nøkkelordene.
2. Lim inn i arbeidsboka di en etikett fra en sardineske.
3. Tegn eller lim inn bilder av fiskebåter, sildetønner, garn og nøter.
4. Finn ut hvor statuen av Bjelland er plassert i Stavanger.

LITTERATUR:

- Dreyer: Stavanger, *Bilder fra en svunnen tid*, Dreyer 1973
Gundersen m.fl.: *Minneboken om Stavanger*, Ødegaards forlag
Henriksen, C.: *Stavanger i svundne dage*, Dreyer 1953
Lous, Carl: *En Stavangersk Cicerone 1868*, Stabenfeldt 1968
Norland, M.: *Stavanger og stavangerne i de hvite seils tid*, Dreyer 1934
Skadberg, Gunnar: *Rogaland gjennom tidene*, hefte 11, Ped Senter, Stavanger 1983
Skadberg, Karsten: *Stavanger vår egen by*, Stavanger kommune 1975
Solberg, Hilde: *Gløtt inn i skolens historie*, Ped. Senter, Stavanger
Stavanger Aftenblad: *En Rogalandskrønike 1893-1993*
Stavanger komune: *Stavanger på 1800-tallet*, Stabenfeldt 1975

11. ORDFORKLARINGER

Akterut	Bak på skipet.
Ambolt	Blokk av stål til å forme jern på.
Bark	Seilskip med minst tre master, sneiseil på aktermast, råseil på de øvrige.
Baugen	Aller fremste delen av et skip.
Bedding	Underlag for skipet under bygging.
Bekhus	Et hus der man varmet opp bek til den ble flytende.
Brannhake	Lang stang med en krok på.
Brigg	Tomastret mellomstort seilskip med råseil på begge master.
Drever	En som setter et skip med hamp dyppet i tjære.
Fattigkasse	Offentlig støtte til fattige og syke.
Fidibuss	Tynn papirstrimmel til å tenne i ovnen med.
Fillerye	Teppe vevd av tøystrimler.
Forut	Framme på et skip.
Fullrigger	Seilskip med minst tre master, råseil på alle mastene.
Føringsfartøy	Et skip som fører fisken fra fiskeplassen til saltebua eller fabrikk.
Gangspill	En trommel man surret kjettingen rundt når ankeret skulle trekkes opp.
Ganekniv	Kniv til å rense fisk med.
Garnblåse	Ballong av seilduk festet til fiskeredskap for å merke av hvor fiskegarn er satt ut.
Gotisk stil	Spissbuestil.
Griffel	Redskap av bløt skifer til å skrive på tavle med.
Hudplanker	Ytre planker på et skip.
Hyre	Tjeneste ombord på et skip.
Hyrebas	En som skaffer folk arbeid til sjøs eller på fiske.
Høker	En som driver en liten butikk.
Innehaverske	Kvinnelig eier.
Kakerlakker	Altetende insekt.
Kalosjer	Fottøy av gummi til å trekke utenpå sko.
Kandissukker	Gulbrunt rørsukker, ofte på tråd.
Kjøl	Nederste del på et skip som går fra for til akter.
Klaffebord	Bord som kan slås sammen.
Klesstøtte	Lang stang som støttet opp klessnora.
Kolera	Meget farlig, smittsom magesykdom.
Konkurs	Kan ikke betale det vi skylder.

Kø	Pute som damer la under skjørtet for å få det til å stå mer ut bak.
Laug	Forening for håndverkere.
Lette anker	Hale opp ankeret. Dra til sjøs.
Lodder	Raggsokker.
Lysekrone	Taklampe med flere armer med lys på.
Mantel	Hette som stod over komfyren for å fange opp røk og damp.
Mantelhylle	Hylle langs nedre kant av mantelen.
Notbas	Leder for en gruppe notfiskere.
Nullen	Kvartalet.
Oljebredd	Stort forkle av oljet lerret.
Opplag	Skip ute av virksomhet.
Pedell	Vaktmester.
Pinnestol	Stol med runde sprinkler på ryggstøtten.
Pipebord	Spesialbord for oppbevaring av piper og tobakk.
Portiere	Forheng foran ei dør.
Produserte	Laget.
Raffinade	Sukkerbiter.
Regatta	Kappseillas.
Reperbane	Langt hus, opptil 300-400 m, der de spant tauverk.
Rigg	Master, seil og tauverk på et skip.
Romansk stil	Rundbuestil.
Rotta	Liten kjelke.
Ruff	Oppholdsrom for mannskapet.
Rundtholtmaker	En som lager master og rær.
Rykter	Nyheter som går fra munn til munn.
Rær	Stenger som holder seilene.
Rå	Entall av rær.
Saltlake	Meget salt vann.
Seilloft	Seilmakerens verksted, som regel et stort, åpent rom øverst på et sjøhus.
Silderisp	Skjell som ligger utenpå silda.
Singlebånd	Jernring som ungene førte ved hjelp av en pinne eller stang. (Slå på ring)
Sisehus	Tollstasjon.
Skilling	Pengestykke.
Skjørbuk	Alvorlig sykdom som skyldes mangel på c-vitaminer.
Skonnert	Seilskip med to master, sneiseil på begge.
Skipsreder	Skipseier.
Skipsverft	Skipsbyggeri.

Skipsverv	Skipsbyggeri.
Skovl	Blad på vannhjul.
Skovlhjul	Vannhjul med skovler som f.eks driver fram en hjuldamper.
Skranke	Smal disk, på et kontor.
Skyllebrygge	Liten brygge der man skylte klesvasken.
Sladrespeil	Speil festet utenpå vinduet slik at man kunne se langs gata.
Slede	Lang kjelke.
Slingre	Vugge, gyngje på bølgene.
Slupp	Lite seilfartøy med en mast.
Smau	Meget smal gate.
Snørekorsett	Snøreliv med snøring og bøyelige spiler, brukt for å få en slankere figur.
Spant	Innvendige ribber. «Skjelett» på et skip.
Spinett	Et slags gammeldags piano, cembalo.
Stabelavløpning	Sjøsetting av skip.
Stalter	Straff-fange som bodde på «stalten», fengselet.
Strekke kjø	Begynne å bygge et skip.
Sveibetre	Svepe-tre. Svepe (tau) festet til et treskaft.
Sylletopp	Snurrebass.
Torv	Tørket myrmose.
Treklogger	Lærstøvler med trebunnsåler.
Tørne ut	Begynne å arbeide, på vakt til sjøs.
Utenriksfart	Seile utenlands.
Vadmel	Grovt ulltøy.
Vekter	Vaktmann.
Vindehjul	Heisehjul som stod på sjøhusloftet. Ved å dreie på dette kunne
tunge ting	heises opp eller fires ned.

12. SKUESPILL

MARTON PÅ TOLBODBRYGGA

Marton kom en dag til den gamle Tolbodbrygga på Strandkaiaen og møtte kjøpmann Berggraf som stod og snakket med en bryggearbeider.

- Berggraf** Nå har jeg ventet i nesten en uke på en skipslast med salt fra Portugal.
- Arbeideren** Skipet har vel gått ned i den sterke stormen vi har hatt i det siste.
- Marton** Kaffor et skip e' det dokker snakke om?
- Arbeideren** Vett du ikkje det? Har du vært hemma og holdt mor di i stakken heila ugå?
- Marton** N, n, nei, eg har 'kje det.
- Berggraf** Det er Stormfuglen med Henrik Helliesen som kaptein vi snakker om.
- Arbeideren** (Peker) Der kom 'an.
- Berggraf** Ja, så sannelig.
- Fortelleren** Stormfuglen ankrer opp ute på Vågen. Båt blir satt på vannet og kort etter stiger kaptein Helliesen i land.
- Berggraf** Goddag kaptein, og velkommen tilbake.
- Helliesen** Vi kommer sent, men vi kommer godt. Vi møtte motvind utenfor Kristiansand, roret ble skadet, og da vinden ble lagelig, kunne vi ikke heise alle seilene.
- Arbeideren** Dokke må vel ut te Kranen for å reparere?
- Helliesen** Me må nok det, men fysst må me lossa sukkeret.
- Marton** Det e' vel 'kje så vanskelig å ordna roret?
- Berggraf** Ti stille gutt, og legg deg ikke opp i det voksne folk snakker om.

Marton stakk hendene dypt ned i lomma og gikk sin vei.

Oppgave:

Fremfør «skuespillet» Marton på Tolbodbrygga.

Dere kan også lage dokketeater eller skyggebilder.

MARTON SØKER HYRE

(Marton banker på kontordøra til skipsrederen.)

- Rederen** Kom inn.
(Marton kommer inn på rederens kontor og stiller seg beskjedent midt på golvet. Han tar av seg lua og står med den i hånden.)
- Rederen** Kem e' dette for ein unge mann?
- Marton** Eg hette Marton og bor innmed Badedammen. Eg ville gjerna hørra om redaren kan skaffa meg hyra på ein av bådane sine.
- Rederen** Det e' kje urimeligt det. E' det du så har ein onkel så har seilt med Særimner?
- Marton** Ja, det stemme det. Onkel min e' jungmann.
- Rederen** Kor gammale e' du? E' du konfirmerte?
- Marton** Eg e' fjorten år og blei konfirmerte i Petrikjerkå i mai.
- Rederen** Ja, då e' du gammale nok te' å dra te sjøs.
Har du någe greia på bådar og seil?
- Marton** Eg har litt greia på det, for eg har våre med onkelen min ombord på Særimner og så har eg klatra møje i riggar på bådane når de har låge med bryggene.
- Rederen** Du vett vel at små ungar ikkje har lov å klatra i riggen på bådane?
- Marton** Ja, eg vett det.
Kan eg 'kje få hyra når eg har våre ulydige?
- Rederen** E' du flinke på skulen?
- Marton** Ikkje så gyseligt flinke, men eg kan gangetabellane.
- Rederen** Kan du spleisa tau og knytta knuder?
- Marton** Ja, det kan eg. Se her.
(Marton haler opp flere taubiter som han har spleist og knyttet knuter på.)
- Rederen** Det va' 'kje verst.
Kan du snakka engelsk?
- Marton** Ikkje møje, men eg vett ka YES og NO betyr.
Tror du eg kan få hyra?
- Rederen** Eg får snakka litt med hyrebasen fysst.
(Han går ut av kontoret, men kommer straks tilbake.)
Eg har snakkt med hyrebasen. Han seie du kan få hyra som fysstereisgutt på Særimner så ska' dra te' Australia om to uger.

- Marton** Saliann, det va' gøy. Nå blei eg gla'e. Det e' jo det eg alltid har drømt om.
Tusen takk, redar, nå va' du greie.
Eg har alt bestilt skipskista hos snikker Tjensvold i Bergjelandsgadå.
Nå må eg skynda meg hjem te mor mi så hu' kan hjelpa meg med alt eg
ska' ha med meg.
- Rederen** Nå må du gå ud på det andra kontoret og snakka med di kor møje me ska'
trekka deg i hyrå kver måned. Eg tenke mor di vil ha någe av det
du tjene.
- Marton** Eg må ta deg i håndå å sei: Takk.
(Marton går ut)

SILDESALTING

Alida Søster til Marton
Andrea Søster til Marton
Tobias En ung mann fra Setesdal

De tre utgjør et ganelag og står og prater ved ei sildetønne. De er alle godt kledd.

Alida Eg e' så trøtte at eg holde på å siga samen.
Andrea Eg og. Tenk om eg kunne få gå rett hjem og legga meg i loppekassen. Det sko' vært vidunderligt.
Tobias Nei, nå må dokker gje dokker. Her må me stå på.
Dokker hørte ka' forma'en sa. 'An venta ei nye last med sild om et par timar. Forresten, ka' e' det dokker e' så trøtte for? Sove dokker ikkje om nettene?
Alida Nei, me arbeide då og. Du ser det: Om nettene e' me med mor og salta sild på ei brygga nere ved Drollehåla.
Andrea Mor mi har krypt 10 tomme sildatynner hos bøkkermester Børresen. Og så har 'u krypt sild hos ein fiskar fra Vassøy.
Alida Når me salte litt for oss sjøl, så kan me tjena litt ekstra. Mor mi selle silda-tynnene te ein sildehandlar. Me må benytta kjangsen når der e 'sild å få tak i. Mor mi seie: «Pengar komme alltid godt med».
Tobias E ' an Marton og med på dette?
Alida Nei, han e' for liden. Han ligge hemma og sove.
Andrea Ha, ha! Du sko sett deg i speilet nå, Alida. Du har sildarisp under nasen og på øyelågene.
Alida E ' det någe? Se ut vinduet. Se på di så losse sild. De har sildarisp øve heile seg. De glinse så de har symt samen med sildå i mange dager. De ser ud så någon sildakonger, eller havfruer.
Tobias Ka' ska' dokker bruga adle pengane te så dokker tjene på sildasaltingå?
Andrea Eg ska' kjøpa meg blomstret kjolastoff og snørekorsett.
Alida Og eg ska' kjøba meg lause fletter av ekta menneskehår. Någen pengar må me betala hemma for hus og mat.
Andrea Fy fyller så eg klør i håret.

- Tobias** E ' det løyse så møyse så dokker arbeide. Dokker har vel ikkje hatt tid te å vaska dokker på mange dager.
- Andrea** Det har du rett i. Eg har gått i de same klenå i tri dager uden å ta de av meg. Men på lørdag då ska' eg bade i vaskestampen hemma. 'An Marton har lovt å fyra opp under vaskegrydå i kjellaren sånn at eg får møyse varmt vatten. Det glede eg meg te. Då ska' eg smøra meg inn med go'e såba så mor mi har lagt av talg så 'an Marton har fått på skipsverftet. Eg har lovt at 'an ska få møyse kandissukker for at 'an e' så greie.
- Alida** Då ska' eg og bada. Det glede eg meg te. Det ska' bli deiligt å få av seg de skitne klenå.
- Tobias** Nei, me har 'kje tid å stå her å prata. Det blir'kje pengar av prat. Men nå må dokker vera forsiktige så dokker ikkje skjere dokker på de skarpe knivane. Det e' lett å skjera seg når dokker e' så trøtte.

MARTON OG MOR PAKKER KISTEN

- Forteller** Marton var svært glad for at han hadde fått hyre og skulle få reise ut med Særimner. Snekker Tjensvoll hadde laget skipskiste til han. Marton hadde betalt for kisten med egne sparepenger. Nå skulle kisten gjøres klar.
- Mor** Kom her, Marton, så ska' me pakka skipskistå di. Det e' kje så lenge te' du ska' reisa nå.
- Marton** Eg kan vel greia å pakke skipskistå sjøl.
- Mor** Nei, det må me gjør' samen. Mor di vett best ka' ein unge gutt trenge å ha med seg i skips-kistå fyste gongen han ska' dra te' sjyss. Se her, Marton. Her e' et godt ullskjerf og ullsokkar så eg har strikt te deg.
- Marton** Ka' ska' eg med ullskjerf og ullsokkar? 'Eg ska' jo dra te Australia, og der e' det varmt. Det seie adle så har vært der.
- Mor** Nå ska' du hørra litt på mor di:
Det e' tri ting så du ska' passa godt på når du e' te' sjyss:
Du ska' ikkje frysa på halsen og på beinå.
Og så ska' du huska på å lufta sengeklenå oppe på dekket ein gong i ugå.
- Marton** Ka då for? Kan det vera nødvendig?
- Mor** Sengeklenå har lett for å bli fuktige av møje svetta og dårlige luft neri ruffen der du ska' oppholda deg. Se her.
Her har du et par ullvotter så u' Alida har strikt te' deg. De han komma godt med når du fryse på nevane.
- Marton** Eg spør bare: Ka' ska' eg med adle de varme klenå når de seie at der e' så varmt neri Australia.
- Mor** Ja, eg har óg hørrt at det kan vera steigande varmt neri Australia.
Men eg har óg hørrt at sjøfolkå holde på å frysa seg forderva når de står og styre skipet mist på nattå.
Se, her e' ei go'e, varma hua så u' Andrea har strikt te' deg.
- Marton** (surt) Huå e' for svere te' meg?
- Mor** Nå må du ikkje vera vanskelige. Du vett godt at ull krympe når u' blir våde. Når huå har blitt våde någen ganger, så e' u' akkurat passelige te' deg. Her har eg pakt inn nål og tråd og någen knappar. Disse kan komma godt med, tenk' eg. Sjøstyvlane, sydvesten, oljehyrå (regnklenå) og sengklenå har eg pakt ner i skips-sekken så står ute i gangen.

Marton Ka' e' det du holde i håndå?

Mor Her e' ein pengepung, og her e' skrivesager.
 Eg håbe du e' flinke te' å senda brev hjem te' oss.
 Me komme te' å tenka møje på deg når du e' ude te sjyss.
 Her har du et bilde av far og meg, Alida og og deg sjøl.
 Det kan du ta fram når du lengta litt hjem.

Marton Eg komme ikkje te' å lengta hjem. Det e' eg sikker på.

Mor Adle sjøfolk lengtar hjem av og te.
 Her har du ei skjorta, og her e' fin-bukså.
 Her e' någen varme ulltrøyer og ein ullgenser.
 Se her har eg pakt inn go'e såba så eg har kokt te' deg.
 Det e' viktig at du vaske deg kver dag så du ikkje blir smitta
 av basillar.
 Basillane trivs best på folk så ikkje vaske seg, vett du.
 Se, her legge eg neri ein bibel og ei salmebok.

Marton Ka' ska' eg med bibel og salmebok?
 Kan det vera nødvendig?

Mor Ingen vett ka' tid de får bruk for å synga ei salme eller lesa
 någen ord i Bibelen. Du har jo lert å synga salmar og lesa i
 Bibelen når du blei konfirmerte.

Marton Nei, nå må eg stikka. Eg har 'kje tid te å pakka merr.
 Eg har avtale med ein kamerat neri gadå. (Marton går ut)

Mor (Sukker) Eg komme te å savna 'an Marton. Eg syns
 'an e' for liden te å reisa så langt. Han e' jo nettopp
 konfirmerte. Eg håbe at skipet ikkje forlise på turen.
 Det e' godt at eg har et bilde av ' an Marton på veggen i stuå.
 (Mora tørker ei tåre)

MOR FÅR NY HATT

(Mor til Marton står og tar på seg den beste kåpa si.)

Marton Mamma, kor e' det du ska' hen?

Mor Eg ska' ut i Strandgadå ein tur te' ei dama. Eg ska' prøva ein nye hatt.

Marton Ka' ska' du med nye hatt?

Mor Pappa syns eg bør få meg ein nye hatt te den store regattaen i sommar.
Det komme mange folk te byen, fra adle kantar av landet, og då vil pappa
at eg ska' ta meg godt ut.

Marton E' kje sånne hattar dyre?

Mor Jo, de e' kje billige, men du vett pappa gjorde det godt på sildafiske i
vinter, og litt tjente jo eg og, så me har nok råd te ein nye hatt.

Marton Fy filler, mamma, tenk om ungane i gadå komme te å le av deg.

Mor Ja, ja, de får bare le. De må tåla at ei dama i sin beste alder ønske å stasa
seg litt opp.

Marton Hvis ungane ler, så e' det meg det går ut øve.

Mor Hør her, Marton, du sko' skamma deg, hvis du bryr deg merr om ungane
i gadå enn om mor di.

Marton Kan eg få vær' med deg ud i Strandgadå?

Mor På ein betingelse: Du ska' 'kje masa og spørr om alt muligt. Du må forstå
at hu' damå så eg ska' te, e' ei fine dama. Det vil du fort legga merke te.
Hu har finare møbler enn me har, større stuer og finare kler.

Marton E' u rige kanskje?

Mor Ja, me kan gjerna sei det sånn. Hu' har gjort det godt itte u' flytta te byen
og begynte med hattaforretning. Men ma'en har og go'e råd. Han drive
krambu i fysste etasje.

Marton Får eg vær' med? Eg ska' vera greie.

(Marton og mora vandret avgårde helt ut til Strandgata. De ble tatt imot
av hattedamen. Hun var kledd i en sid, svart kjole med hvit krave og et
stort gullkjede om halsen. Rundt omkring i rommet hang det mange
forskjellige hatter. Hun tok Marton og mora i hånden og hilste på
dem begge.)

Damen Goddag, goddag, hva heter den unge mannen som fruen har med seg?

Mor Det e' 'an Marton, gutten min. Han hadde så lyst te' å vær, med. Det e' kje
så ofte han e' på disse kanter av byen.

Damen Sett dem bort til speilet her så skal jeg finne noen hatter som vi kan
prøve. (Mora setter seg på en stol foran et stort speil. Damen kommer
med forskjellige hatter.)

Damen Hva sier De til denne?

- Mor** Eg hadde tenkt meg ein hatt med någe vidare brem. Eg syn's denne gjør for lite av seg.
- Damen** Hva med denne da? (Hun setter en ny hatt på hodet til mor.)
- Mor** Den ser bere ut. Men eg likte ikkje den klasen med frukt. Eg e' redde for at ungane i gadå ville erta 'an Marton for at morå går med et fruktfat på håve.
- Marton** Se, der mamma, der har damå et sladrespeil sånn så me har hemma.
- Damen** Ja, me har mye glede av det, kan dere tro.
- Marton** Ka' e' det for någe? (Han peker på et spinett som står ved veggen.)
- Mor** Nå må du 'kje masa, Marton. Du lovte å vera greie, vett du.
- Damen** Det er et spinett som vi kan spille på.
- Marton** Kan du 'kje spela någe for meg?
- Mor** Marton, nå holde du opp med masingå. Det e' hattar me ska' prøva. Me e' kje komne på konsert. Damå har 'kje tid te å snakka med masete ungar.
- Damen** Hva synes De om denne hatten da? Den har vid brem. Jeg synes De tar dem godt ut i denne.
- Mor** Jo, denne ligna på den hatten eg hadde tenkt meg. Men eg kunne tenkt meg ei fjør så står litt opp.
(Marton rekker hånden over hodet og viser hvordan fjøra kommer til å svaie.)
- Damen** Det skal jeg ordne. Et øyeblikk.(Hun går ut)
- Marton** Hørr, mor, hørr på han gutten borte i treet rett øve gadå. Hørr koss 'an synge. (Gutten synger: «Eg e' fydde på Stra'en, eg)
Den kan eg og.
(Marton synge av full hals: « Eg e' fydde på Stra'en, eg)
- Mor** Marton, nå må du holla opp. Det går 'kje an å oppføre seg sånn så du gjørr, eg skjems av deg.
- Damen** (Kommer inn) Ja, nå har jeg festet en stor fjær til hatten. Nå må De prøve? (Hun setter hatten på hodet til mor.) Hva syn's De?
- Mor** Jo, det va' stilig. Eg syns den fjørå gjorde seg godt. Den «rigga» godt, ville ma'en min sagt.
- Damen** Skal jeg pakke den inn?
- Mor** Det e' 'kje nødvendigt. Eg tar 'an på meg med ein gong.
- Marton** Mor, ska' du gå med det der på håvet gjønå heile byen?
Eg komme te å langskjemmas. Ka' tror du ungane i gadå vil sei?
- Mor** Nå, må du 'kje skaba deg. Hvis du skjems av mor di, så får du gå 50 meter bag meg når me går hjem. Hatten ska' eg i alle fall ha på meg.
(Mor og Marton vandrer ut mens hattedamen står igjen og smiler.)

MARTON MØTER BJELLAND

Marton og kameraten Gabba (Gabriel) sitter på ei trapp og lager pillefygertar av iddisar.
(Papirfly av etiketter)

- Marton** Vett du kem så e' den rigaste ma'en i byen?
Gabba Det vett eg vel, adle vett det.
Marton Sei kem det e' då.
Gabba Bjelland selvfølgelig. Christian Bjelland så 'an hette.
Marton Tenk om eg hadde våre så rige så han.
Gabba Ka ville du gjort då?
(En eldre mann kommer bort til guttene. Han er fint kledd med åpen frakk slik at vesten viser. På hodet har han hatt og i hånden bærer han spaserstokk. I stedet for slips bærer han en tversoversløyfe.)
Bjelland Ka' e' det dokker diskutere?
Marton Eg spurte bare 'an Gabba om han vett kem så e' byens rigaste mann, og så sa 'an at det e' Bjelland. Det vett jo adle.
Bjelland Kordan kan adle vita det?
Marton Det e' lett å se. Her nere på Verven ligger der mange bådar så der står Bjelland på. Og så vett me om mange fabrikkar så der står Bjelland på. Og så har tanten te an' Gabba sagt det. Då må det vera rektigt.
Bjelland Ja, me må jo stola på tanten te 'an Gabba.
Gabba Ka' hette du?
Bjelland Eg hette Christian Bjelland.
Marton Dillerina, e det du så e' så rige?
Bjelland De seie så.
Gabba Kan eg få spørr deg om ein ting?
Bjelland Kom igjen.
Gabba Koss e' du blitt så rige? Va' mor din og far din og rige?
Bjelland Me må vel heller sei de va' fattige.
Eg vokste opp inne på Riska på ein liden gård. Fra eg va' liden måtte eg væra med å tjena pengar te familien. Eg måtte gjeta kyrene våre, og så måtte eg plukka stein på åkrene om våren, og så lagte eg sopelimar som eg solgte.
Marton Va' der så mange så trengte sopelimar på Riska då?
Bjelland Nei, nei. Eg lånte ein robåd og rodde te byen og solgte de te byfolkå.
Marton Ka fekk du for ein sopelime?
Bjelland Eg fekk ca tri øre stykket.
Gabba Gjorde du någe a'ent og så du tjenete pengar på?
Bjelland Eg tjente godt på å samla inn filler som eg vaskte og tørka.
Itte på så solgte eg fillene, og det tjente eg ein del pengar på.

- Marton** Ka' gjorde du med pengane då?
- Bjelland** Någen pengar klypte eg konfirmasjonskler for, någen pengar brukte eg te å betala skolegang for, og någen satte eg i banken.
- Marton** Du bygde deg med andre ord opp kapital, så de voksne seie.
- Bjelland** Nettopp. Så kjøpte eg hummar, ansjos og fisk så eg solgte te England og Tyskland. Og så starta eg med egen hermetikkfabrikk.
- Gabba** Det e' jo blitt mange av de, ittekvert?
- Marton** Eg har alltid lurt på ka' du bruke de is-huså så står utmed Mosvatnet te?
- Bjelland** Om vinteren sage me isstykker så me drar inn i is-husene og lagre der. Så har me is på lager te å kjøla ner fisken så eg selle.
- Marton** Men smelta ikkje isen inni husene når der e' varmt.
- Bjelland** Nei, husene e' godt isolerte med mange lag halm sånn at ikkje varmen sleppe te.
- Gabba** Det hørrer mesten utroligt ut.
- Bjelland** Men koss kom du på det fina merket med Mannen med fisken?
- Bjelland** Det va' 'kje akkurat eg så kom på det. Det va' ein av Norges mest berømte tegnere, Theodor Kittelsen, så fant på det.
- Marton** E' det han så e' så go'e te å tegna troll?
- Bjelland** Akkurat. Han e' ein mester te å teina troll.
- Bjelland** Du kan tro det merket har gjort det lett å sella varene våre. Nesten adle tenke på Bjelland når de ser Mannen med fisken. Eg e' takknemlige mot Kittelsen så fant på det merket.
- Bjelland** Ka' står der på iddisane så dokker lage pillefygerter av?
- Gabba** King Oscar.
- Bjelland** Ja, det e' jo ett av de merkene så selle best øve heile verden.
- Gabba** Mor mi har lert meg at det e' stygt å tigga. Men går det an å spørr om du, Bjelland, kan skaffa meg og 'an Marton någen iddisar ein gong du har tid?
- Bjelland** Eg e' akkurat på vei inn te trykkeriet vårt nå, så hvis dokke blir med meg så ska' eg nok fiksa det. Men dokker må 'kje sei det te någen ellers vil adle ungane ha iddisar av meg.
- Bjelland** (Bjelland tar opp lommeuret sitt og titter på det.)
- Bjelland** Nei, nå har me prata så lenge at eg må gå.
- Bjelland** Kom igjen guttar så ska' eg fiksa någen iddisar te dokker siden dokker va' så hyggelige å prata med.

13. TILLEGG

VIKTIGE HENDINGER I BYENS HISTORIE

Går en 5000 år tilbake var området rundt Breiavatnet dekket av tett eikeskog.

- 800 f.Kr.** blir Breiavatnet ferskvatn. Tidligere var det en fjordarm.
- 600** Jernaldergarden på Ullandhaug er i drift.
- 800** Dronninggraven på Gausel er fra denne tiden.
- 1125** Stavanger blir grunnlagt. Domkirken bygges. Stavanger blir eget bispedømme.
- 1272** En bybrann gjør bl.a. stor skade på Domkirken. Det gotiske koret i Domkirken og Mariakirken bygges.
- 1298** Byens første sykehus, Hospitalet, blir grunnlagt.
- 1320** Den første katedralskolen blir bygget sør for Domkirken.
- 1350** Svartedauen herjer i byen. Mange mennesker dør av smitten. Smitten kom fra Bergen i 1349.
- 1536** Reformasjonen blir innført. Kongen overtar kirkens eiendommer og eiendeler. Det hellige sølvskrinet med bein fra helgenen St. Svithun blir sendt til København.
- 1558** Domkirkens klokker blir sendt til København, men skipet går under ved Håstein.
- 1571** Jørgen Erikssøn blir innsatt som biskop i Stavanger. Han gjorde mye for å bygge Domkirken opp igjen. Biskop Erikssøn fikk mange kunstnere til å komme til Stavanger og distriktet for å dekorere kirkene.
- 1598** De første tre brannmenn blir ansatt i byen.
- 1633** En voldsom brann herjer byen. Store deler av byen brant ned. Bare hvert 4.hus stod igjen.
Det første vektertårnet på Valberget blir bygget.
- 1650** Gapestokk settes opp på Torget.
- 1658** Anders Smith lager prekestolen i Domkirken.
- 1682** Kong Kristian den 5. bestemmer at bispesetet skal flyttes til Kristiansand.
- 1684** Det brenner i byen på ny. Storbrann rundt Vågen. 149 hus brant ned.
Ordningen med gapestokk på Torget avvikles.
- 1710** Byen fikk sin første skorsteinsfeier.
- 1710** Byen har to politibetjenter.
- 1769** Stavanger hadde to tårnvektere og 4 gatevektere.
- 1800** Byen har to leger på denne tiden.
Slutt med å gravlegge folk under golvet i Domkirken.
- 1803** Kiellandfamiliens sommerbolig, Ledaal tas i bruk.
- 1808** Det store «sildeeventyret» starter.

- 1825** Sluppen Restauration drar til Amerika med de første emigrantene fra Norge.
- 1826** Landets første misjonsforening blir stiftet i Stavanger.
Jenter får adgang til skolegang i byen
- 1833** Byen får sin første avis: Stavanger Adresseavis.
- 1838** Presten Lars Oftedal blir født.
- 1844** Landets første søndagsskole blir stiftet i Stavanger.
- 1847** Den kombinerte Indretning er tatt i bruk.
- 1849** Alexander Kielland blir født.
- 1853** Det nåværende Valbergtårnet tas i bruk.
- 1855** Hjuldamperen Ryfylke kommer til Stavanger og blir satt i rute.
- 1857** Byen får egen telegrafstasjon.
- 1860** Ny stor bybrann, Holmabra'en. 210 hus brant ned. 2000 mennesker blir hjemløse. Byen får sin første likvogn. Tidligere ble alle lik båret til graven.
- 1865** Gassverket i Stavanger åpnes.
Stavanger Kunstforening blir stiftet.
- 1866** Petrikirken er tatt i bruk.
Byen får nytt vannverk ved Mosvannet.
- 1868** Den store landsregattaen i Stavanger.
Ynglingen, landets første kristelige ungdomsforening, blir stiftet.
- 1870** Silda blir borte. Mange blir arbeidsløse.
- 1871** Stavanger Støberi & Dok blir etablert i Spilderhaugvika.
- 1878** Jærbanen, Stavanger – Egersund åpnes.
- 1879** Starten på hermetikkindustrien i Stavanger.
- 1879** Johannes skole bygges.
- 1882** Christian Bjelland starter sin store virksomhet i leide lokaler.
- 1890** Nåværende teaterbygning blir tatt i bruk.
- 1893** Stavanger Museums nåværende bygning åpnet.
- 1894** Vannbassengene på Våland tas i bruk
- 1896** Rosenberg Mekaniske Verksted etableres i Sandvika.
- 1897** Stavanger sykehus tas i bruk. Det første skipet leveres fra Rosenberg.
- 1902** Storhaug skole tas i bruk.
- 1906** Alexander Kielland dør. Fritt skolemateriell deles ut til alle.
Før fikk bare fattige barn gratis skole-materiell.
- 1908** Stavanger får sin første rutebil.
- 1909** St. Johannes kirke blir innviet.
- 1916** Rosenberg Mek. Verksted starter skipsbyggeri på Buøy.

- 1917** Nylund skole starter undervisning.
Problemer med å skaffe befolkningen matvarer. Rasjonering.
Kiellands-monumentet på Torget avdukes.
Den første jernhesten (traktoren) kommer til Stavanger
- 1920** Domkirken får klokkespill.
- 1925** Stavanger feirer 800 års jubileum. Stavanger blir eget bispesete igjen.
- 1927** Filmteateret blir tatt i bruk.
- 1929** Stor brann i Hospitalgata og Klubbgata. Politikammeret brant ned.
- 1930** Ny pumpestasjon ved Stokkavatnet. Stokkavatnet tas i bruk som byens drikkevann.
- 1937** Sola flyplass åpnes.
- 1938** Vaulen blir badeplass.
- 1940** Norge okkuperes av tyskerne. Landet er i krig.
- 1945** Fred igjen.